

Καὶ νὰ σκεφτεῖ κανεὶς πὼς τὰ παιδιά της αὐτὰ πατοῦσαν μέχρι χθές, ὅπως καὶ οἱ παλαιοὶ πρόγονοὶ των, τὰ χόματα τῶν Ἰώνων, θεμελιωτῶν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, πὸν τόσο συνέβαλε στὴν ἱστορία τοῦ ἔθνους μας καί, μαζί, στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ Σύγκλητος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὥρισε τὸν Ἀκαδημαϊκὸ κύριο Γεώργιο Μυλωνᾶ ὡς ὀμιλητὴ κατὰ τὴν ἀποψινὴ βραδυνά. Ὁ κ. Μυλωνᾶς θὰ μᾶς μιλήσει μὲ θέμα : «Ὁ Ἐθνομάρτυς Χρυσόστομος, Μητροπολίτης Σμύρνης». Στὸ πρόσωπο τοῦ κυρίου συναδέλφου συνδυάζονται ὁ ἀρμόδιος ἐπιστήμων γιὰ τὸν πολιτισμὸ τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τοὺς Ἴωνες καὶ ὁ γεμᾶτος ψυχῆ, φλογερὸς σμυρναῖος, πὸν ἡ πληγὴ τῆς καρδιάς του, γιὰ τὴν ἐθνικὴ αὐτὴ συμφορὰ, φαίνεται ὅτι δὲν θὰ κλείσει ποτέ.

Παρακαλῶ τὸν συνάδελφο κύριο Μυλωνᾶ νὰ λάβει τὸ λόγο.

Ο ΕΘΝΟΜΑΡΤΥΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΥΛΩΝΑ

Κύριε Πρόεδρε,

Ἐνα ἀπὸ τὰ λαμπρότερα δῶρα πὸν ἐχάρισε στὸν ἄνθρωπον ὁ Πανάγαθος Θεὸς εἶναι ἡ Μνήμη. Στὰ κατὰβαθα τῶν πτυχῶν της διαφυλάττει εἰκόνας καὶ μνῆμες γιὰ λαμπρὰ γεγονότα ἀλλὰ καὶ θλιβερὰ καὶ καταστροφικὰ συμβάντα. Ἡ ἀνάμνησί των ἀπὸ καιροῦ σὲ καιρὸ ἀπὸ ἓνα ἔθνος, καταντᾷ ὁ Φάρος τῆς Μοίρας του, ὁ ὀδηγὸς τῆς πορείας του, τῆς ἀνόδου καὶ προόδου του· ἡ λησμοιὰ τὸν ὀδηγεῖ στὴν κατάπτωσι καὶ τὸ μαρασμό. Μιὰ τέτοια ἀνάμνησι κοσμοϊστορικοῦ γεγονότος προσπαθοῦμε νὰ φέρουμε στὴ μνήμη μας σήμερα στὴ λαμπρὰ αὐτὴ αἴθουσα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ὑπὸ τὴν ἔμπνευσί της· τὴν ἀνάμνησι γεγονότος μοναδικοῦ ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάμνησι ἐλλείψεως ἀνθρωπισμοῦ καὶ ἰδανικῶν τῶν μεγάλων κρατῶν, πὸν βαθμηδὸν καταστρέφουν τὰ θεμέλια τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ συνεδρία μας αὐτὴ εἶναι ἀκόμη μία πάνδημος ἀνάμνησι γεγονότων καὶ θρόλων, θάρρους καὶ μαρτυριῶν, πὸν ἀποτελοῦν δεσμὸν ἄρρηκτον τοῦ παρελθόντος μὲ τὸ παρὸν καὶ μὲ τὸ μέλλον.

Ἡ φαντασία τῶν προπατόρων μας εἶχεν ὀραματισθῆ τὰ γεγονότα αὐτά. Τὸ Πανελλήνιον ἐδημιούργησε τὸ θρόλο τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ γιὰ ὀδηγὸ καὶ ἐλπίδα· ἡ φαντασία τῶν μακρινῶν μας προπατόρων ἐδημιούργησε τὴν ὀπτα-

σία τῆς Νιόβης, τῆς Μικρασιατικῆς ἐκείνης μητέρας, πὺν ἀκόμη θρηνεῖ τὸ χαμὸ τῶν παιδιῶν της. Ἐπὶ ἰδικῆ της αἰτία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆ φθονερῆ ἐπέμβασι φίλων καὶ θεῶν, σχεδὸν κατεστράφη, ὅπως καὶ ἡ σύγχρονος γῆ της ἐξεμηδενίσθη ἀπὸ φθονερῆ ἀδελφικῆ διχόνοια καὶ ἀπὸ τῆ δόλια στάσι φίλων καὶ συμμάχων. Στὰ κατὰβῆθα τῆς Μ. Ἀσίας ἡ Νιόβη κρατεῖ τῆ θέσι της καὶ περιμένει μὲ ὑπομονὴ στὸ Γολγοθᾶ της τῆ λαμπρὰ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως, πὺν θὰ γυρίσων τὰ παιδιὰ της στὴν προγονικῆ γῆ. Αὐτὸ ἔγινε καὶ στὸ παρελθόν. Ἡ Νιόβη παρέμεινε, ὅπως καὶ τώρα παραμένει, σὲ μιὰ πτυχῆ τῶν βουνῶν τῆς Μικρασίας «ἐνθα λίθος περ εὐῶσα θεῶν ἐκ κήδεα πέσσει» (Ἰλ. Ω. 617), ὅπως ὑμνεῖ ὁ θεῖος Ὅμηρος, πὺν προσέθεσε κάτι πὺν ἔχει παροραθῆ ἀπὸ ἱστορικοὺς καὶ φιλολόγους: ὅτι τὰ παιδιὰ τῆς Νιόβης παρέμειναν ἄταφα ἕως ὅτου «λαοὺς λίθων ἐποίησε Κρονίων». Τὰ παιδιὰ τῶν παιδιῶν της στὰ παλιὰ χρόνια ἐπανῆλθαν, ἐπλημμύρισαν τοὺς κάμπους τοῦ Καῦστρου καὶ τοῦ Μαιάνδρου καὶ ἐκεῖ ἐδημιούργησαν «ἐστίας ἠπείρου παιδείας ἔνεκεν», ἐδημιούργησαν «καλλιχόρους καὶ πολυῦμνητους καὶ τρισποθῆτους ἀνθρώποις πόλεις», ὅπως εἶπε ὁ Σμυρναῖος Ἀριστείδης ὁ Ρήτωρ. Ἐκεῖ στὴ Μ. Ἀσία ἐθεμελίωσαν τὴν Ποίησι, τὴ Φιλοσοφία, τὴν Ἐπιστήμη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐξαπλώθησαν στὴν Εὐρωπαϊκὴν ἠπειρο τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκεῖ τὰ ἀθάνατα ἔπη τοῦ Ὀμήρου διήγοιζαν τοὺς πνευματικοὺς δρίζοντας τῶν λαῶν τῆς Μεσογείου. Ἐκεῖ ἐμεγαλούργησε λαὸς ἐλεύθερος πὺν ἐπὶ αἰῶνες ὑπερήσπισε βωμοὺς καὶ ἐστίας προγόνων ἐναντίον ἐπιδρομῶν καὶ κατακτητῶν. Ἐκεῖ ἔλαμψαν οἱ «Ἐπτὰ Ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως» ἐκεῖ ἐποτίσθη ἡ γῆ μὲ τὸ αἷμα μαρτύρων παλαιῶν καὶ νέων ἐκεῖ συνῆλθαν Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι πὺν ἐθέσπισαν τοὺς ἱεροὺς κανόνας καὶ ἐστερέωσαν τὴν Ὀρθοδοξίαν ἐκεῖ ἐδημιουργήθη ὁ θρόλος τῶν Ἀκριτῶν καὶ τῶν Κρυπτοχριστιανῶν. Ἐκεῖ ἔλαμψε τὸ φῶς τῶν φάρων τῆς Ἀνατολῆς: ἡ Ἐδαγγελικὴ Σχολή, τὸ Γυμνάσιον τῶν Κυδωνιῶν, ἡ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, τὸ Φροντιστήριον τῆς Τραπεζοῦντος. Ἐκεῖ ἐπὶ 3000 χρόνια ἐτελεῖτο ἐκπολιτιστικὴ κοσμογονία καὶ ὁ θρόλος τῆς κοσμογονίας αὐτῆς ἐσυνεχίζετο «ἀπὸ γενεᾶς σὲ γενεάν» ἀπὸ ἀνδρας ἀγαθοὺς, ἀπὸ ἐργάτας φιλέργους καὶ προοδεντικούς, ἀπὸ ἀνδρας μὲ ἑλληνικὴ ψυχὴ καὶ μὲ χριστιανικὴ πίστι καὶ ἰδεώδη. Ὁ θρόλος ὅμως αὐτός, κακῆ μοίρα, διεκόπη ἀπότομα, διεκόπη, λέγω, γιατί πιστεύω ἀκράδαντα πὺν δὲν ἔσβησε τελειωτικά.

Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, κακῆ μοίρα, οὐρανομήκεις φλόγες καὶ μαῦροι καπνοὶ ἐκάλυψαν τὰ ἱερὰ χρώματα τῶν «Ἀστέρων τῆς Ἀποκαλύψεως». Οἱ κάτοικοι τῆς Ἰωνίας, τῆς Αἰολίδος, τοῦ Πόντου «βία καὶ σιδήρῳ» ἐξεδιώχθησαν τῆς πατρογονικῆς των κληρονομιάς. Ἐξῆντα χρόνια ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς προσπαθείας ἐξοντώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Μικρασιατικοῦ

πληθυσμοῦ. Ἡ Νιόβη ὁμως παραμένει στὸ Γολγοθᾶ της καὶ περιμένει μὲ ὑπομονὴ καὶ ἄσβεστη ἐλπίδα τὴν ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως. *Θαρσεῖν χρῆ.*

Ἄς στρέψωμε τώρα τὴν προσοχή μας στὴν ἀνάμνησι Ἱεράρχου, πού προσωποποιεῖ τὸ πλῆθος ἐκείνων πού ἐσφαγιάσθησαν καὶ ἐμαρτύρησαν στὴ μαύρη περίοδο τῆς ζωῆς τοῦ Ἑθνους μας.

Μιὰ χειμωνιάτικη νύχτα τοῦ 1867 στὴν πανώρια παραλία τῆς Προποντίδος, στὰ Τρίγλια, γεννήθηκε ἓνα μικρὸ καὶ ὑγιέστατο ἀγοράκι. Ὑστερα ἀπὸ μερικὸς μῆνες, ἡ μητέρα του τὸ ἔφερε στὴν ἀγκυλιά της σὲ μιὰ δεξιῶσι, πού οἱ κάτοικοι τῆς κωμοπόλεως ἐκείνης ἔδιδαν πρὸς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτου Προύσσης Νικοδήμου, καὶ παρεκάλεσε τὸν Μητροπολίτη («να ἐυλογήσῃ τὸν δευτερότοκόν της υἱόν»). Τὸ νήπιο ἐσήκωσε τὰ χεράκια του μὲ χαρὰ πρὸς τὸν Ἱεράρχη, πού τὸ ηὐλόγει μὲ καλωσύνη. Γύρω οἱ προσκεκλημένοι ἤρχοντο στὴν μητέρα νὰ καμαρώσῃ τὸ παιδί της καὶ Δεσπότη. Ἐκείνη μὲ κρυφὴ χαρὰ, «πλήρης Πνεύματος Ἁγίου», ἀπὸ τὸν τόπο τῆς ὑποδοχῆς ἀμέσως «κατηρθύνθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀπέθεσε τὸ νήπιο πρὸ τῆς εἰκόνης τῆς Παναγίας καὶ τὸ ἀφιέρωσεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν». Αὐτὴ ἦτο ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς τοῦ Χρυσοστόμου, ζωῆς πού προσεφέρθη μὲ ὀλοφυγία στὴν ὑπηρεσία τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος.

Ἀριστοῦχος μαθητῆς, ἐνεγράφη καὶ ἀπεφοίτησεν ἀπὸ τὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης τὸ 1891 ὄχι μόνον μὲ δίπλωμα καὶ ἐπαίνους ἀλλὰ καὶ μὲ μεγάλη φήμη γιὰ τὴν γλαφυρότητα τοῦ λόγου καὶ τὴν θερμορρογίαν τοῦ πίστι. Εἰς ἡλικίαν 30 μόλις χρόνων ἀναγορεύεται Μέγας Πρωτοσύγκελλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ δὲ Μάϊο τοῦ 1902 ἐκλέγεται παμψηφεί Μητροπολίτης Δράμας. Ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ' προΐσταται τῆς χειροτονίας του, καὶ μὲ πατρικὴ στοργὴ τὸν παροτρύνει στὴν ἐκτέλεσι διακονίας σκληρᾶς καὶ ἐπικινδύνου λόγῳ τῶν Βουλγαρικῶν φιλοδοξιῶν καὶ ἐπεμβάσεων. Στὴν ἀντιφώνησί του ὁ νεοχειροτονηθεὶς μεταξὺ ἄλλων ὑπόσχεται, μὲ λόγια ἐμπνευσμένα πού σκιαγραφοῦν τὸν χαρακτῆρα του : «Ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ θὰ ὑπηρετήσω τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος καὶ ἡ μήτρα τὴν ὅποιαν αἱ ἄγναι χεῖρές Σας ἐναπέθεσαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μου, ἐὰν πέρωται νὰ ἀπολέσῃ ποτὲ τὴν λαμπηδόνα τῶν λίθων της, θὰ μεταβληθῇ εἰς ἀκάνθινον στέφανον μάρτυρος Ἱεράρχου».

Εἰς τὰς 2 Ἰουλίου τοῦ 1902 ὀλόκληρος ὁ πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς Δράμας ὑποδέχεται τὸν νέο Μητροπολίτη, πού, ὅπως γράφει ὁ βιογράφος του Σπυρίδων Λοβέρδος, «μὲ τοὺς γλαυκοὺς ὀφθαλμούς, τὴν ξανθὴν κόμην, μὲ τὸ χάρισμα τοῦ λόγου καὶ τὸ ἰσχυρὸν μέταλλον τῆς φωνῆς, ἦτο ὁ ἰδεώδης Ἱεράρχης, ὡς τὸν πλάττει ἡ φαντασία τῶν πιστῶν καὶ τὸν προσδοκᾷ ἡ ψυχὴ τῶν ὑποδούλων». Ἀπὸ

τὴν ὥρα τῆς ἀφίξεώς του ὁ Χρυσόστομος ἀρχίζει μὲ ἐνθουσιασμό τὸ βαρὺ του ἔργο. Στὴ Δράμα ἀνεγείρει μέγαρο τῆς Ἱεραρχίας, ἀντάξιο τῆς προγονικῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως, ἀνεγείρει καλλιμάρμαρα Σχολεῖα ἀντάξια τῆς σοφίας τῶν Προγόνων στὴν ὁποία θὰ εἶναι ἀφιερωμένα, ὄργανο τροφείου, γηροκομεῖο, οἰκοτροφεῖο μαθητῶν, διοργανώνει φιλοπτώχους ἀδελφότητας, ἀναγνωστήρια, μουσικοὺς καὶ ἀθλητικοὺς συλλόγους, κηρύττει σχεδὸν καθημερινὰ καὶ ὅλα αὐτὰ ὄχι μόνον στὴ Δράμα, ἀλλὰ σὲ ὁλόκληρη τὴν ἐπαρχία του. Πανταχοῦ παρῶν, πάντοτε ὑπηρετῶν τὸ ποίμνιόν του γίνεται πράγματι «Θεῖα Πρόνοια δι' ὅλους».

Παράλληλα μὲ τὴ θρησκευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δράσι του ζήπτεται μὲ ἐνθουσιασμό καὶ ὀλοφυχία εἰς πατριωτικὸν ἀγῶνα. Τὰ χρόνια ἦσαν δύσκολα. Οἱ Βούλγαροι κομιτατζήδες, ἐνθαρρυνόμενοι ἀπὸ τοὺς Ὁθωμανοὺς ἄρχοντας, καὶ ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς τῆς Εὐρώπης, μὲ ἐκβιασμούς, καταπιέσεις, ἀπειλὰς, δολοφονίας καὶ ἐμπρησμοὺς κατοικιῶν καὶ ἐκκλησιῶν προσπαθοῦν νὰ μεταβάλουν τὸν ἐθνικὸ χαρακτήρα τῆς Μακεδονίας. Μὲ σύνθημα «ἡ Μακεδονία στοὺς Μακεδόνας», δηλαδὴ στοὺς Βουλγάρους, προσπαθοῦν νὰ ἐπιβληθοῦν. Τολμοῦν ἀκόμη νὰ ἐπιτεθοῦν καὶ κατὰ τῆς Δράμας, νὰ ἐπιχειρήσουν τὴ δολοφονία τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐπικίνδονοι καὶ τρομακτικοὶ χρόνοι, ἀνυπολόγιστοι θυσίαι καὶ καταδρομαί.

Ὁ νέος Μητροπολίτης Δράμας, ὁ Χρυσόστομος, καλεῖ τοὺς Ὁρθοδόξους Χριστιανοὺς Ἕλληνας ὄχι μόνον εἰς συναγεμὸν καὶ αὐτοάμυναν ἀλλὰ καὶ εἰς ἀντεπίθεσι. Ἄφοβος περιοδεύει στὰ χωριὰ τῆς ἐπαρχίας του, ἐνισχύει τοὺς καταπιεζομένους, ἐπαναφέρει στὴν Ὁρθοδοξία ἐκείνους πού εἶχαν προσχωρήσει στὴ Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία καὶ καταγγέλλει τὶς κακουργίες τῶν κομιτατζήδων στὸν Χριστιανικὸ, Εὐρωπαϊκὸ Κόσμο. Ἡ σθεναρὰ δράσις τοῦ Χρυσοστόμου ἐπαναφέρει τὴν τάξι. Ἡ Ὁρθοδοξία καὶ πάλιν βασιλεύει στὴν Ἐπαρχία του. Ἡ προσπάθειά του ἐκπλήσσει τὸν κόσμον. Ἀλλὰ προκαλεῖ («τὸ μῖσος τῶν ἐναντίων») καὶ «τὸν φθόνον ἀρχόντων τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Εὐρώπης». Αἱ δόλια ἐνεργεῖαι των εὐρίσκουν ἀνταπόκρισι στὴν Ὑψηλὴ Πύλη καὶ ὁ Χρυσόστομος ἀπελαύνεται ἀπὸ τὴ Δράμα τὴν 30ὴν Αὐγούστου τοῦ 1907. Ἀποχαιρέτησε τὸ ποίμνιόν του μὲ λόγους πατρικούς, πλήρεις θάρρους καὶ ἐλπίδος: «Ἀγάλλομαι», εἶπε μεταξὺ ἄλλων, «αἰσθανόμενος τὴν ὥραν αὐτὴν ὅτι ποιμὴν καὶ ποίμνιον ἀποτελοῦμεν μίαν καὶ ἀδιαχώριστον χριστιανικὴν ψυχὴν... Ἡ ψυχὴ μου θὰ μείνῃ ἐντετοιχισμένη εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο τέμενος (τὸν μητροπολιτικὸν ναὸν πού ἴδρυσεν) ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὡς αἰέροον πηγὴν θὰ ἀντλεῖτε τὸ θάρρος, τὴν καρτερίαν καὶ τὴν πίστιν». Ὅταν ἐξεκίνηει ἡ ἀμαξοστοιχία πού ἐχώριζε τὸν ποιμένα ἀπὸ τὸ ποίμνιόν του, ἕνας δημογέρον τῷ ἐφάρναξε: «Δέσποτα, μᾶς παρέλαβες λαγούς καὶ μᾶς ἔκανες λεον-

τάρια. Μείναιτε ἡσυχος. Θὰ μείνουμε πιστοί. Θὰ γίνῃ τὸ θέλημά Σου». Ἡ ἀφοσίωσι τοῦ ποιμνίου του καταφαίνεται ἀπὸ τὸ τηλεγράφημα πρὸς ἡ Δημογεροντία, οἱ ἔφοροι, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν περιοχῶν τῆς ἐπαρχίας του ἔστειλαν στὸν Πατριάρχη ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει τοῦ Χρυσοστόμου. «Αφαρπάζεται ἀπὸ μέσου μας», ἔλεγε τὸ τηλεγράφημα, «ὁ λατρευτὸς ἡμῶν Ἄρχιερέυς, τὸν ὁποῖον ὡς πατέρα καὶ εὐεργέτην ἐξαπέστειλε πρὸς ἡμᾶς διὰ τῆς ὑμετέρας Θεοδοξάστου Παναγιότητος ὁ Οὐρανός. Πνευματικὸν Πατέρα τῆς περιοπῆς καὶ τῆς ἀξίας τοῦ Μητροπολίτου κυρίου Χρυσοστόμου οὔτε εἶδομεν οὔτε θὰ ἴδωμεν πλέον κατὰ τοὺς δυσκόλους αὐτοὺς χρόνους. Διὰ τοῦτο μὲ δακρυβρέκτους ὀφθαλμοὺς Σᾶς καθικετεύομεν, Παναγιώτατε, νὰ μᾶς ἀποδώσητε τὸν ἀρπαγέντα θησανρόν μας καὶ τότε εἰς βωμὸς θὰ μεταβληθοῦν αἱ καρδίαι μας, ἐπὶ τῶν ὁποίων νύκτα καὶ ἡμέραν θὰ καίηται τὸ θυμίαμα τῆς ἐνθουμοσύνης καὶ τῆς λατρείας πρὸς τὴν μεγάλην μητέρα μας, τὴν Ἐκκλησίαν». Ἄτυχῶς αἱ παρακλήσεις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἰκανοποιηθοῦν καὶ μὲ τὴν ἀπέλασί του κλείει τὸ πρῶτο μέρος τῆς θλιβερᾶς ἀλλὰ μεγαλειώδους τριλογίας τῆς ζωῆς τοῦ Δεσπότη.

Ἐν τῷ Μάρτιος τοῦ 1910 ἀποτελεῖ φωτεινὸ ὀρόσημο στὴ ζωὴ τοῦ Χρυσοστόμου, διότι τὴν 11ην τοῦ μηνὸς ἐξελέγη παμψηφεί Μητροπολίτης Σμύρνης. Ἡ ἐκλογή του προεκάλεσε σπάνιο ἐνθουσιασμὸ στοὺς πιστοὺς τῆς πρωτευούσης τῆς Ἰωνίας. Ὁ Manchester Guardian δημοσιεύει τηλεγράφημα τοῦ ἀνταποκριτοῦ του στὴν Ἰωνία. «Ἡ Σμύρνη ὁμοιάζει μὲ ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν πόλιν», τηλεγραφεῖ, «ἀπὸ ἐτοιμάζεται νὰ ὑποδεχθῇ ἐπιστρέφοντα νικητὴν ἀθλητὴν τῆς Ἀσφαλῶς, ἐὰν ὑπῆρχαν τείχη θὰ ἐκρημνίζοντο διὰ νὰ διέλθῃ ὁ νέος Μητροπολίτης Χρυσόστομος». Ὁ ἐνθουσιασμὸς ἀλλὰ καὶ ἡ ἀγωνία τῶν Συμριναίων ἀδξάνει μὲ τὶς παρελκόμεναι τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως νὰ ἐκδώσῃ τὸ «βεράτιον» πρὸς ἀνεγνώριζε τὴν ἐκλογή τοῦ Χρυσοστόμου. Τέλος τὴν 30ὴν Ἀπριλίου τὸ «βεράτιον» ἐκδίδεται καὶ ὁ Χρυσόστομος ἀποβιβάζεται στὴν προκυμαία τῆς Σμύρνης τὴν 10ὴν Μαΐου 1910, ὅπου τὸν ἀναμένει θριαμβευτικὴ ὑποδοχὴ. Τὸ παραληροῦν πλῆθος φάλλει ὕμνους, ραίνει ἄνθη καὶ διαρκῶς ζητωκραυγάζει. Ἐκεῖνος, μὲ δάκρυα στὰ σπινθηροβόλα μάτια, μὲ χαμόγελο στὰ χεῖλη, εὐθιτηνῆς καὶ μὲ ἐκχειλιζουσα ἀγάπη στὸ πρόσωπο, εὐλογεῖ τοὺς πιστοὺς του.

Εἶχα τὴν τύχη νὰ ἐδρεθῶ στὴν πρόσοψι τῆς Λέσχης τῶν Κενηγῶν πρὸς ἀπὸ τὰ ἐξημερώματα μὲ εἶχεν ἐγκαταστήσει ὁ καλὸς μου πατέρας. Ὅταν γιὰ μιὰ στιγμή ἡ γλυκεῖα ματιὰ τοῦ Δεσπότη ἔπεσε κατὰ τύχη στὸ πρόσωπό μου, ἐνόμισα πὼς αἱ πτέρυγες τῶν ἀγγέλων τοῦ καλοῦ Θεοῦ ἤγγισαν τὴν ὑπαρξί μου καὶ πραγματικὸ θάμβος γέμισε τὴν καρδίαν καὶ τὸν νοῦν μου.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΥΛΩΝΑ.— Ο ΕΘΝΟΜΑΡΤΥΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ

Τῆς ἐπισημῆς ἀποστολῆς ἡς ἀπεστάλη μοι
α. π. π. βασιλεῦς

† Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

ἔχοντες ἔσο

ἡς ἰσχυρῶς ἡμῶν ἡχοῦνται
ἡς ἡ ἀ. ἡς ἡ ἐκτὸς ἡς ἡ ἐκτὸς

ἐφ' ἧς ἡ ἀποστολῆς ἡς ἡ ἀποστολῆς, ἡ
ἀποστολῆς ἡς ἡ ἀποστολῆς ἡς ἡ ἀποστολῆς
ἡς ἡ ἀποστολῆς ἡς ἡ ἀποστολῆς ἡς ἡ ἀποστολῆς
ἡς ἡ ἀποστολῆς ἡς ἡ ἀποστολῆς ἡς ἡ ἀποστολῆς
ἡς ἡ ἀποστολῆς ἡς ἡ ἀποστολῆς ἡς ἡ ἀποστολῆς
ἡς ἡ ἀποστολῆς ἡς ἡ ἀποστολῆς ἡς ἡ ἀποστολῆς
27 αὐγ. 1813. †

Αὐτόγραφος ἐπιστολὴ τοῦ Χρυσοστόμου.

Ἡ δοξολογία πὸν ἠκολούθησε στὸν Μητροπολιτικὸ Ναὸ τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς, ἦτο μυσταγωγία θρησκευτικῆς ἐξάρσεως καὶ ἐμπνεύσεως. Εἰθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ Χρυσόστομος ἀφωσιώθη μὲ γιγάντιο ζῆλο στὸ ἔργο του. Γράφει, κηρύττει τὸν θεῖο λόγο, ἐμπνέει τὸ ποιμνίῳ του, προοιωνίζεται ἓνα καλύτερο αὔριο, ἀλλὰ καὶ τῇ δικαίωσι τῶν ἰδανικῶν καὶ πόθων τοῦ Γένους. Εἰθὺς ἀμέσως ὁ Δεσπότης γίνεται τὸ Σύμβολο τοῦ Γένους καὶ τῆς Θρησκείας τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἰωνίας. Τὸ Μητροπολιτικὸ μέγαρο ἔγινε ἡ ἐθνικὴ κιβωτὸς πὸν περιέκλειε τὰ ὅσια καὶ τὰ ἱερὰ τοῦ Γένους. Ὁ Δεσπότης εἶναι ἡ ἀστείρευτη πηγὴ τῆς πίστεως καὶ τῶν ἐλπίδων τοῦ λαοῦ του, ἀκόμη καὶ πηγὴ ἀστείρευτη ἀγαθοεργίας καὶ φιλαλληλίας. Τὸ Μητροπολιτικὸ Μέγαρο ἦτο πραγματικὸ Ὑπουργεῖο Κοινωνικῆς Προνοίας. Καὶ γράφει ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς τῆς Θεολογίας Λεωνίδας Φιλιππίδης: «Ὅπισθεν τοῦ γραφείου του, προσηγῆς, γελαστός, ἥπιος, ἀκούραστος ἤκουεν ὄλους, χωρὶς νὰ κάνῃ αἰσθητὴν τὴν ἐπιβολὴν τοῦ κύρους του. Εἰς τὰ μάτια του, τὰ βαθιὰ γαλάζια, ἀνέβαινε λάμπρις ἐνεργείας καὶ θελήσεως. Ἀπὸ τὸ γραφεῖον ἐκεῖνο ὁ γαλήνιος Ἱεράρχης ἀντιμετώπιζε κάθε καταγίδα».

Ὁ Δεσπότης πιστεύει στὴ δύναμι τοῦ κηρύγματος καὶ ἀπὸ τὸ στόμα του, ὡς λάβα ἐνεργοῦ ἡφαιστείου, ρέει ἡ δύναμι καὶ ἡ παραμυθία. Ἐνισχύει τὴν θρησκευτικὴν ἀδελφότητα τῆς Σμύρνης, τὴν «Εὐσέβειαν», καὶ ἐκδίδει θρησκευτικὸ περιοδικὸ μὲ τὸν τίτλον «Ἱερὸς Πολύκαρπος», διότι ὡς ἔλεγε, «δὲν ἦτο δυνατόν ὁ προφορικὸς λόγος νὰ εἰσχωρήσῃ καὶ νὰ φθάσῃ πιστοὺς παραμένοντας εἰς μέγαρα καὶ εἰς καλύβας εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς ὄλας τὰς ἀπομεμακρυσμένας γωνίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας». Ἐμπνευσμένοι ἱεροκήρυκες τῆς «Εὐσέβειας» κηρύττουν τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ τὴν Κυριακὴν τὸ ἀπόγευμα εἰς τὰς συνοικίας πόλεων καὶ χωρίων. Μνημονεύω μὲ ἰδιαιτέραν ἀγάπη καὶ σεβασμὸν τὸν ἀρχιμανδρὴν Γρηγόριον Ὁρφανίδην, τὸν κήρυκα τῆς «Εὐσέβειας», σεβαστὸν Καθηγητὴ τῆς Ἐδαγγελικῆς Σχολῆς πὸν κατεκρεουργήθη βαρβάρως ἀπὸ τὰ στίφη τῶν βασιβοζούκων τοῦ Κεμάλ. Τόση ἐπιτυχία εἶχεν ἡ ἀδελφότης «Εὐσέβεια», ὥστε τὸ 1913 - 1914 ἀπέκτησε ἴδιο καλλιμάρμαρο κτίριον στὴν ὁδὸ Ρόδων. Ἐκεῖ ὀργανώθησαν οἱ πρόσκοποι τῆς Σμύρνης, ἐκεῖ συνειροχόμεθα τὰ Σαββατοκύριακα γιὰ ν' ἀκούσωμε τὰς παραρέσεις τοῦ Δεσπότη.

Ὁ Χρυσόστομος ἀνεγείρει ναοὺς, φροντίζει διὰ τὴν ἀνακαίνισι τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Σμύρνης καὶ τῶν περιχώρων, ἐποπτεύει ἀκόμη καὶ τὴν ἀνέγερσι καὶ ἀντικατάστασι τοῦ παλαιοῦ Μητροπολιτικοῦ μεγάρου Σμύρνης. Ἡ («Ἀμάλθεια») τῆς 13ης Μαΐου 1910, ἔγραψε σχετικῶς: «τίς ἐκ τῶν ὁμογενῶν, ἐπισκεπτόμενος τὸ ἐλεεινὸν καὶ ὄζον οἰκοδόμημα τῆς Μητροπόλεως δὲν αἰσθάνεται μίαν στενοχωρίαν, μίαν ἀπογοήτευσιν, μίαν δυσθυμίαν, ἐν εἶδος δικαίας ταπεινώσεως, διότι

τὸ κέντρον τῆς κοινότητος εὐρίσκεται εἰς τοιαύτην ἐξευτελιστικὴν κατάστασιν;». Ὁ Δεσπότης δὲν περιορίζεται στὴν ἀνέγερσι τοῦ Μητροπολιτικοῦ μεγάρου. Ἀνδρῶν ἐκ βάθρων σχεδὸν τὴν Εὐαγγελικὴ Σχολή, περιβάλλει μὲ τὴ στοργή του τὰ δύο μεγάλα παρθεναγωγεῖα τῆς Σμύρνης, τὸ «Ὁμήρειον» καὶ τὸ «Κεντρικὸν Παρθεναγωγεῖον».

Διὰ τὸν Χρυσόστομον τὸ «Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους» δὲν ἦτο ρητορικὴ φράσι καὶ μόνον· τὴν μετουσιώνει σὲ ἔργα καί, ὅπως ἔγραφεν ὁ ἀείμνηστος ἱστοριογράφος τῆς Σμύρνης Χρῆστος Σολομωνίδης, «δὲν σκορπᾶ εὐλογίαις μόνο μὲ τὰ δυὸ του δάκτυλα, σκορπᾶ μὲ τὰ δυὸ χέρια πλούσιαι καλωσύνας καὶ εὐεργεσίας». Μὲ τὸ ἀντιφέγγισμα τῆς καλωσύνης ποῦ τὸν χαρακτηρίζει, βρίσκεται στὸ πλευρὸ τοῦ πάσχοντος γιὰ νὰ τὸν παρηγορήσῃ καὶ νὰ τοῦ ἐμπνεύσῃ ἐλπίδα καὶ θάρρος. Εἶναι ὁ ἀληθινὸς ἀντιπρόσωπος στὴ γῆ τοῦ Θεοῦ τῆς Ἀγάπης, τοῦ Θεοῦ τῆς Καλωσύνης, τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἐλέους. Καὶ τὴν ἀγάπην αὐτὴ ἐμφυσᾷ στὴν καρδίαν τοῦ ποιμνίου του ποῦ πρόθυμα σπεύδει νὰ συντρέξῃ τὸ θεῖο του ἔργο τῆς Ἀγαθοεργίας. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ποιμνίου του τὸ Γραικικὸ Νοσοκομεῖο Σμύρνης αὐξάνεται καὶ ἐμπλουτίζεται, ἰδρύνονται ὀφθαλμοτροφεῖο, βρεφοκομεῖο, γηροκομεῖο, «ἄσυλα ἐνδεῶν», «τὸ ἄσυλον τῶν Ἀστεγῶν», τὸ «Οἰκονομικὸν Συσσίτιον» ποῦ χορηγοῦσε δωρεὰν τροφή στοὺς ἀπόρους μαθητάς, σὲ ἀπόρους Σμυρναίους, ἀκόμη καὶ σὲ Ἰσραηλίτας καὶ Τούρκους κατατρεγμένους τῆς μοίρας, ἀνεξαρτήτως θρησκευέματος καὶ Γένους. Ὅταν τρομερὴ ἐπιδημία χολέρας δεκατίζει τὸν πληθυσμὸ τῆς Σμύρνης, ὁ Δεσπότης ἐργάζεται ὑπερανθρώπως στὴν πρώτη γραμμὴ τῶν μαχητῶν. Ὅταν ἀκρίδες ἀφανίζουσιν τοὺς κόπους τῶν γεωργῶν, ὁ Χρυσόστομος πρωτοστατεῖ στὸν κατὰ τῆς λαίλαπος ἐκείνης ἀγῶνα. Οἱ ἀγῶνες του αὐτοὶ ἀπέσπασαν τὰς εὐχαριστίας ἀκόμη καὶ τοῦ θανασίμου ἐχθροῦ του, τοῦ Βαλῆ Σμύρνης Ραχμῆ.

Ὁ ἀθλητισμὸς ἀπέσπασεν ἰδιαίτερος τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Δεσπότη. Τὸν ἀθλητισμὸ ἀπεκάλει «Θρησκείαν τῆς νεότητος» καὶ σὲ κάθε περίστασι εὐρίσκετο ἐπίκουρός του. Εἰς ἐκεῖνον ὄφειλεν ὁ Πανιώνιος Σμύρνης τὸ λαμπρὸ του γήπεδο καὶ τὴν ἀνάπτυξί του. Ἐκεῖνος ἦτο στὴν πρώτη γραμμὴ τῶν ἐπισήμων σὲ κάθε ἀγωνιστικὴ ἐπίδειξι καὶ αὐτὸς ἐστεφάνωνε τοὺς ἀθλητάς μὲ τὸν κότινο τῆς Νίκης. Καὶ τὸν Ἀπόλλωνα, τὸ δεύτερο μεγάλο ἀθλητικὸ σωματεῖο τῆς Σμύρνης, πολλαπλῶς ἐνίσχυε. Ὁ Χρυσόστομος ποτὲ δὲν ἔλειπε ἀπὸ τὰς Σχολικὰς Ἑορτὰς τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς, τοῦ Κεντρικοῦ Παρθεναγωγείου, τοῦ Ὁμηρείου, καὶ τὸ 1911 καθιέρωσε κάθε χρόνον, στίς 23 Φεβρουαρίου, νὰ τελεῖται ἐπιμνημόσυνος δέησις στὸ στάδιο τοῦ βουνοῦ τῆς Σμύρνης, τοῦ Πάγου. Κάτω ἀπὸ τὸν καταγάλανον οὐρανὸ τῆς Ἰωνίας, ἐκεῖ ὅπου ἐμαρτύρησεν ὁ Πολύκαρπος, ὁ Ἐπίσκοπος Σμύρνης

καὶ μαθητῆς Ἰωάννου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, ἐκεῖ, ἐν μέσῳ πλήθους πιστῶν, ἀκόμη καὶ Τούρκων προσκυνητῶν, ὁ Δεσπότης διηγεῖτο γλαφυρὰ τὴν ἱστορία τοῦ μαρτυρίου τοῦ Πολυκάροπου καὶ ἀπήγγελλε μὲ θεία ἔξαρσι, καὶ κάποιαν μυστικὴν ἐλπίδα, τὰ λόγια τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννη, τὴν ὑπόσχεσι τῆς Ἀποκαλύψεως: «Οἰδᾶ σου τὰ ἔργα καὶ τὴν θλίψιν, ἀλλὰ μὴ φοβοῦ, γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς».

Δὲν εἶναι δυνατόν, στὸν χρόνον ποὺ ἔχομεν στὴν διάθεσί μας, νὰ ἀπαριθμήσωμε καὶ τὰ τῆς ποιμαντορικῆς δράσεως τοῦ Δεσπότη. Πρέπει νὰ στραφῶμεν στὴν ἀναφορὰ καὶ ἄλλης δράσεως, τῆς πατριωτικῆς προσφορᾶς του στὸ Γένος. Ὁ ἐθνουσιασμὸς τῶν Σμυρναίων γιὰ τὴν ἄφιξι τοῦ Χρυσοστόμου δὲν εἶχε κοπάσει, ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἐκίρουν τὸ αἰσχρὸν («μποῦκοτάζ») των κατὰ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, δηλαδὴ τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν ἐμπορικῶν των ἐπιχειρήσεων. Μαινόμενοι γιὰ τὴν ἀναξωπύρῃσι τῶν δικαίων τῆς Κρήτης τὸ 1910, γυμνόποδες καὶ φανατικοὶ βαστάζοι καὶ πωγωνοφόροι ἱμάμηδες, ἔγραφαν μὲ κόκκινον χρωματὴ λέξι («γιουνάν») στὴν πρόσοψι καταστημάτων, ὑπόδειξι ὅτι δὲν ἔπρεπε οἱ Ὀθωμανοὶ καὶ οἱ ἄλλοι καλοὶ πολῖται νὰ συναλλάσσωνται μὲ τοὺς ἰδιοκτῆτας τῶν καταστημάτων αὐτῶν. Πολλὰ ἐπεισόδια δημιουργοῦνται, ποὺ στρέφονται κατ' ἐπιλογὴν ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Χρυσοστόμου. Τότε ἐφάνη ὁ ἀδαμάντινος τοῦ Δεσπότη χαρακτήρ καὶ τὸ ὑπέροχόν του φρόνημα. Ἀπειθαρχεῖ ἀκόμη καὶ πρὸς τὰς συστάσεις τοῦ Πατριαρχείου διὰ συντηρητικὴν πολιτικὴν καὶ ἀναπτύσσει («κατὰ μέτωπον ἀγῶνα»). Μὲ ἔντονα διαβήματα πρὸς τὸν Τοῦρκο Νομάρχην, μὲ νοθεσίας καὶ κηρύγματα ἐνθαρρυντικὰ πρὸς τοὺς Χριστιανούς του ὑποδεικνύει τὴν αὐτοάμυνα. Τόση ἐπιτυχία εἶχεν ὁ ἀγὼν του, ὥστε γρήγορα ἤρχισαν νὰ ἀπονοῦν αἱ προσπάθειαι τῶν Τούρκων. Τὸ («μποῦκοτάζ») ἀντὶ εὐεργετημάτων διὰ τοὺς Τούρκους ἀνεξωπύρῃσε τὴν ἀντίστασι ἀκόμη καὶ τὸ φανατισμὸ τῶν Χριστιανῶν. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπίρρεια («τοῦ κατὰ μέτωπον ἀγῶνος») καὶ τῆς «αὐτοάμυνας», χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ πατέρα μου, κάτω ἀπὸ τὴν κόκκινον ἐπιγραφὴν «γιουνάν»), μὲ γαλάζιον χρωματὴ καὶ μὲ μεγάλα γράμματα ἔγραφα «μὴ ν εἰ σέ ρ χε σ θ ε· δ ἐ ν π ω λ ο ὄ μ ε σ ἐ Τ ο ὕ ρ κ ο υ ς». Πῶς κατάφερε νὰ ξεμπλέξῃ ὁ ταλαίπωρος πατέρας μου, ποτὲ δὲν εὐρῆκα τὸ θάρρος νὰ τὸν ἐρωτήσω. Γνωρίζω ὅμως ὅτι ἐπὶ ἡμέρας ὅλας ἔμενα στὴν Εὐαγγελικὴ Σχολὴ καὶ στὴν αὐλὴ τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς ἀπὸ τὸ πρωὶ ὡς τὸ βράδυ, ἕως ὅτου σφραγισθῆ τὸ ἐπεισόδιον, μὲ τὴν πληρωμὴ φυσικὰ ἀρκετῶν χρυσῶν λιρῶν. Ἡ ἔκρηξι τοῦ Ἰταλοτουρκικοῦ πολέμου ἠτόνησε τὸ κίνημα τοῦ («μποῦκοτάζ»), ποὺ τὴν 3ην Νοεμβρίου 1911, μὲ διαταγὴν τοῦ Νεοτουρκικοῦ Κομιτάτου ἐσταμάτησεν ὀλότελα.

Ἦλπισαν οἱ Χριστιανοὶ τῆς Σμύρνης ὅτι ὁ νικηφόρος Βαλκανικὸς πόλεμος κατὰ τῆς Τουρκίας θὰ ἐτερμάτιζε τὰς κακουργίας τοῦ Βαλῆ τῆς Σμύρνης Ραχμῆ καὶ τῶν συντρόφων του τοῦ Κομιτάτου. Ἀντίθετα τὰς ἐπολλαπλασίασαν.

Αἱ κακουργίαι κορυφοῦνται μὲ τὴ δολοφονία, τὴν 15ην Ὀκτωβρίου 1911, ἀπὸ ὄργανα τοῦ Νεοτουρκικοῦ Κομιτάτου, («Ἐνωσις καὶ Πρόοδος»), στὸ δάσος Σνίχοβο τῆς Μακεδονίας, τοῦ Μητροπολίτου Γρεβενῶν Αἰμιλιανοῦ καὶ μὲ τὴν ἀνάληψι τῆς ἐκτελέσεως σχεδίου γενοκτονίας τοῦ Γερμανοῦ ὄργανοῦ τοῦ στρατοῦ τῆς Τουρκίας στρατηγοῦ Λίμαν φὸν Σάνδερς, πὺν σκοπὸν ἔθετε τὴν ἐξολόθρευσι καὶ ἐκδίωξι τοῦ Χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὴν κατάληψι τῶν θέσεών των ἀπὸ Τούρκους καὶ Γερμανοὺς ἀποίκους. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1914 ἀρχίζουν διώξεις καὶ δολοφονίαι ἀκόμη καὶ στὰ προάστια τῆς Σμύρνης. Ὁ αἰμοχαρὴς Ταλαάτ, μέλος τοῦ Κομιτάτου, τότε ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν, στὶς 14 Μαΐου γράφει στὸν Βαλῆ τῆς Σμύρνης Ραχμῆ: («Ἐπείγουσα πολιτικὴ ἀνάγκη ἐπιβάλλει ὅπως οἱ Ἕλληνες οἱ κατοικοῦντες εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐξαναγκασθοῦν νὰ ἐκκενώσουν τὰς ἐστίας των καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν στὰ βιλαέτια Ἐρζεροῦμ καὶ Χαλδαίας, στὰ κατάβαθα τῆς Ἀσίας»). Κομποπόλεις καὶ χωριά ἀπὸ τὸν Τσεσμέ ὡς τὰ Λαρδανέλλια τότε λεηλατοῦνται καὶ καταστρέφονται, ἄνδρες φονεύονται, γυναῖκες ἀτιμᾶζονται. Περίτρομοι οἱ πληθυσμοὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ κατηφορίζουν πρὸς τὰ παράλια. Τὰ νησιά, Χίος καὶ Μυτιλήνη, κατακλύζονται ἀπὸ πρόσφυγας ἀλλὰ καὶ ἡ Σμύρνη γίνεται καταφύγιο χιλιάδων προσφύγων. Μόνον στὸν ἀδλόγγρο τῆς Ἀγ. Φωτεινῆς καταφεύγουν 500 περίπου ἀπηλιτισμένοι πρόσφυγες, τοὺς ὁποίους ὁ Χρυσόστομος περιποιεῖται. Στὴν Φώκαια ἡ σφαγὴ καὶ ἡ λεηλασία κορυφώνονται. Γράφει ὁ Felix Satriaux: («Γυναῖκες, ἄνδρες καὶ παιδιά, πορεύονται πρὸς τὰ ὄρη ἐν κλαυθμοῖς καὶ ὄδυρμοῖς, γὰ νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὸ τουρκικὸ φάσγανον. Οἰμωγαὶ καὶ κραυγαὶ παντοῦ. Θρηνοὶ καὶ κοπετοὶ παντοῦ. Φοβερὴ συναυλία συνοδευομένη ἀπὸ τοὺς κρότους τῶν τουρκικῶν σφαιρῶν. Πτώματα παντοῦ, στὰ σπίτια, στοὺς δρόμους, στὶς χαράδρες καὶ στοὺς ἀγρούς»). Ὁ Χρυσόστομος γράφει στοὺς μεγάλους καὶ τρανοὺς τῆς Δύσεως, γράφει στὸν Δῆμο τῆς Μασσαλίας: («δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀνεχθῆ τοιαύτην κηλίδωσιν τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τῆς ἡ ἐνδοξοῦς θυγάτηρ τῆς Φωκαίας Μασσαλία καὶ νὰ ἴδῃ ἀδιαφόρως διαγραφομένην ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς τὴν τριῶν χιλιετηρίδων ἱστορικὸν βίον ἀριθμοῦσαν μητρόπολιν Φώκαιαν καὶ τοὺς εὐσεβεῖς Φωκαιεῖς ἀπογόνους τῶν παλαιῶν οἰκιστῶν τῆς, ἀντικαθισταμένους ἀπὸ ἀγροῦς βασιβοζούκους καὶ ζεῖμπέκας»). Ὁ Δῆμος τῆς Μασσαλίας, ἐγγνωμονῶν, ἀποστέλλει ρουχισμό, τρόφιμα καὶ ἄλλα βοηθήματα. Ὁ Χρυσόστομος καταβάλλει ὑπερανθρώπους ἀγῶνας. Ὁργανώνει τοὺς Σμυρναίους, μικροὺς καὶ μεγάλους, σὲ «στρατὸ

σωτηρίας») και τούς ἀποστέλλει στὸ ἐσωτερικὸ μὲ διάφορα ἐφόδια καὶ τὴν ἐντολὴ νὰ μεταφέρουν στὴ Σμύρνη τοὺς Ἑλληνας ποὺ διώκονται. Ὁ ἴδιος μὲ πλοιαρίο περιπλέει τὰ παράλια καὶ μαζεύει τοὺς κατοίκους ποὺ εἶχαν καταφύγει στὰ βουνά, στὰ σπήλαια καὶ «στὲς ὁπὲς τῆς γῆς», καὶ τοὺς μεταφέρει στὴ Σμύρνη. Εἶναι παρῶν ὅπου ὑπάρχει ἀνάγκη. Θαυμάζουν τὸν Χρυσόστομο οἱ ξένοι καὶ οἱ ἀνταποκριταὶ τῶν ἐφημερίδων τὸν ἀποκαλοῦν («Ὀμηρικὸν Ἡρώα»). Γράφει ὁ πρέσβυς στὴν Κωνσταντινούπολι Bölf Metternich στὰς «Εἰδήσεις τοῦ Ἀμβούργου»: «Δὲν γνωρίζω προσωπικῶς τὸν Χρυσόστομο, τὸν Ἀρχηγὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας στὴ Σμύρνη. Ἀπὸ τὰς ἐκθέσεις ὅμως τῆς Πρεσβείας μου ἤμπορῶ νὰ βεβαιώσω πὼς ὁ Ἑλληνικὸς κληρὸς στὴ Σμύρνη, κατὰ τὴν περίοδο τῶν ταραχῶν, στάθηκε στὸ ὕψος τοῦ καλυτέρου σ' ὁλόκληρο τὸν κόσμον Ἀγγλικανικοῦ Κλήρου. Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Κλήρου αὐτοῦ ὁ Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος, μαζὶ μὲ τρεῖς ἄλλους ἐκτοπισθέντας Ἐπισκόπους, εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἐξαπολύσῃ στὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος τὶς φλογερὲς διαμαρτυρίες του, ἐνῶ ἐγνώριζε πὼς βρισκόταν ἐπάνω σὲ ἠφαίστειο».

Ἡ Ἐκκλησία, ὑποκινομένη θαρραλέα ἀπὸ τὸν Χρυσόστομο, κηρύττει τὸν ἑαυτὸ της σὲ διωγμὸ τὴν 28ῃ Μαΐου 1914. Ὅλοι αἱ ἐκκλησῖαι μένουσιν κλεισταί· βουβὰ εἶναι τὰ καμπαναριά, σκοτεινὰ τὰ ἱερά καὶ μόνον μιὰ καντήλα τρεμοσβήνει ἐμπρὸς στὴν Ὁραία Πύλη. Ἀπειλεῖ ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησι: «Ἐπάρχουν κι ἄλλες θύρες στὰ Πατριαρχεῖα γιὰ νὰ ὑποστῇ ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ μητροπολίται του τὴν τύχη τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε'». Μηνίει ὁ Ραχμῆς τῆς Σμύρνης καὶ ἀπειλεῖ νὰ σύρῃ ἀπὸ τὰ γένηια τὸ Δεσπότη στὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου τοῦ Πολυκάργου. Οἱ ἱερεῖς μένουσιν σταθεροὶ στὴ θέσι τους. Μαζεύει τὰ βράδια στὸ Σννοδικὸ τοῦ Χρυσόστομος τοὺς «ἀγγέλους τοῦ ἀγῶνος», ὅπως μᾶς ἀπεκάλει, γιὰ νὰ προσευχηθοῦμε καὶ νὰ ἀντλήσουμε δύναμι ἀπὸ τὰ θεῖα λόγια του. Γονατιστός κι αὐτός, μὲ τὰ μάτια του καρφωμένα στὴν εἰκόνα τοῦ μαρτυρίου τοῦ Πολυκάργου ποὺ εἶχε στὸ Σννοδικὸ του, μετέφερε τὴ γαλήνη τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ προσώπου του στοὺς νέους ποὺ καθωδηροῦσε. Πραγματικὴ μυσταγωγία πρωτοχριστιανικῶν χρόνων. Διατάζει νὰ ἀναρτηθοῦν μαῦρα κρέπια στὰ καμπαναριά τῶν ἐκκλησιῶν καὶ στὸ περίφημον καμπαναριὸ τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς. Ὁ ἀναβρασμὸς τοῦ πλήθους ἀξάνει καὶ ἡ Ὁθωμανικὴ Κυβέρνησι ἀναγκάστηκε νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ νὰ ἀναγγεῖλῃ τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων ὅτι θὰ σεβαστῇ τὰ προνόμια τῶν Χριστιανῶν. Πόσον λαμπρὰ ἀνέτειλε ἡ ἡμέρα ἐκείνη τῶν Χριστουγέννων, πόσον ἄρμονικὰ ἠκούετο ὁ ὕμνος τῶν ἀγγέλων «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ Γῆς Εἰρήνη». Τὴν ἡμέρα ἐκείνη τῶν Χριστουγέννων ὑποθετικὰ ἐτελείωναν οἱ διωγμοὶ τῶν Χριστιανῶν, ὑποθετικὰ ὅμως. Οἱ διωγμοὶ συνεχίζοντο, συνεχίζεται ὅμως καὶ τὸ Θεόπνευστο

ἔργο τοῦ Δεσπότη. Ὁ Χρυσόστομος καὶ οἱ μητροπολίται Ἐφέσου, Φιλαδελφείας καὶ Ἡλιουπόλεως συνέρχονται καὶ ἀπευθύνουν ἔκκλησι καὶ διαμαρτυρίας στοὺς μεγάλους τῆς Δύσεως, στὸν Βενιζέλο, τὸν Κωνσταντῖνο, τοὺς νικητὰς τῶν Βαλκανικῶν ἀγώνων, διεκτραγωδοῦντες τὴ σκληρὴ μοῖρα τῶν Ἑλλήνων. Φροντίζει ὁ Ραχμῆς, ἀπειλεῖ τὴ ζωὴ τοῦ Χρυσοστόμου. Σταθερὸς ὁ Δεσπότης σὰν τὸ βράχο τῆς Νιόβης συνεχίζει ἀσυγκίνητος τὸ δρόμο τοῦ καθήκοντος.

Γιὰ νὰ κατευνάσῃ τοὺς Συμωναῖους ὁ αἰμοχαρὴς Ταλαάτ, Ἐπιτομὸς τῶν Ἐσωτερικῶν, πρὸς τὰ τέλη τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1914 καταφθάνει εἰς τὴ Σμύρνη. Ὁ Βαλῆς, ὁ Ραχμῆ πασσάς, προσκαλεῖ τὸν Χρυσόστομο νὰ παραστῇ εἰς τὴν ἐπίσημο γεῦμα πὸ ἐδίδοτο πρὸς τιμὴν τοῦ Ἐπιτομοῦ. Ὁ Δεσπότης θαρραλέα ἀρνεῖται τὴν πρόσκλησι: «δὲν δύναμαι, ἀπαντᾷ, (νὰ συμποσιάξω μετὰ τῶν Ἀρχῶν, ἐν ᾧ οἱ ὁμογενεῖς μου σφάζονται καὶ ληστεύονται καὶ οἱ ναοὶ καὶ τὰ ἱερά των βεβηλώνονται)». Ὁ Ταλαάτ ἐντυπωσιάζεται καὶ προσκαλεῖ τὸν Χρυσόστομο νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ ἰδιαιτέρως. Οἱ Συμωναῖοι πρόκειτο παρακαλοῦν ἐπιμόνως τὸν Δεσπότην νὰ δεχθῇ τὴν πρόσκλησι πὸ τοῦ ἔδιδε τὴ δυνατότητα νὰ ἐκθέσῃ στὸν Ἐπιτομὸν τὰς ἀθαιρεσίας τοῦ Βαλῆ του. Πείθεται ὁ Δεσπότης καὶ ἐπισκέπτεται τὸν Ταλαάτ. Ὁ Ἐπιτομὸς ἔμεινε κατάπληκτος μὲ τὸ θάρρος καὶ τὴν παρρησίαν τοῦ Χρυσοστόμου πὸ ἐθέως κατηγορήσῃ τὸν Βαλῆ τῆς Σμύρνης γιὰ τοὺς ἀπανθρώπους διωγμοὺς τῶν Χριστιανῶν. Ὁ Ταλαάτ ὑπεσχέθη κατάπανσι τῶν διωγμῶν, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀναχώρησί του, ὁ Ραχμῆς κατηγορήσῃ τὸν Χρυσόστομο (ὡς ἐπικίνδυνον διὰ τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ ἐχθρὸν τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων) καὶ ἐπέτυχεν τὴν ἀνάκλησι τοῦ Δεσπότη ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο.

Ὁ Ραχμῆς παρεκάλεσε τὸν Πρόξενον τῆς Ρωσσίας εἰς τὴν Σμύρνη Καλιμκόφ, νὰ ἀνακοινώσῃ εἰς τὸν Δεσπότη τὴν ἀπόφασιν τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως καὶ νὰ τὸν διαβεβαιώσῃ ὅτι αὐτὸς ὁ Βαλῆς θὰ φροντίσῃ νὰ τοῦ δοθῇ καλύτερα θέσις. «Δὲν μὲ φοβίζουσι αἱ ἀπειλαὶ τοῦ Ραχμῆ», ἀπαντᾷ ὁ Χρυσόστομος, «ἡ μὲν ἐκουσία ἀναχώρησίς μου ἀποτελεῖ λιποταξίαν, ἡ δὲ ἀποδοχὴ ὑποσχέσεων ἀναξία Ἑλληνος κληρικῶν. Ἄς μὲ διώξῃ μὲ τὰ ὄργανά του ὁ Ραχμῆς». Αὐτὸ δυστυχῶς καὶ ἔγινε. Ἐν μέσῳ δακρύων καὶ θλίψεως, ἤρεμα ἀπεχαιρέτα ὁ Δεσπότης τὸ ποιμνίον του συνιστῶν ὑπομονὴν καὶ ἐπιμονὴν καὶ ἐπεβιβάζετο τῆς ἀμαξοστοιχίας πὸ τὸν μετέφερον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὴν φροντίδα τοῦ ποιμνίου καὶ τὰς συμβουλάς του ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν ἐπίσκοπον Μοσχονησίαν Ἀμβρόσιον, ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο νὰ ὑποστῇ μαρτυρικὸν θάνατον τὸ 1922. Ἡ ἀπέλασι τοῦ Χρυσοστόμου ἀπὸ τὴν Σμύρνη ὀρίζει τὸ τέλος τοῦ δευτέρου μέρους τῆς μαρτυρικῆς τριλογίας τῆς ζωῆς τοῦ Δεσπότη.

Ἐπὶ τέσσερα χρόνια καὶ τέσσαρας μῆνας ὁ Χρυσόστομος παραμένει ἐξόριστος στὴν Κωνσταντινούπολι, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ βασιλίδα Πόλιν μεριμνᾷ ἀδιάκοπα διὰ τὸ ποιμνίῳ του καὶ διὰ τοὺς διωκομένους συμπατριώτας του τῆς Προποντίδος. Ὁ καιρὸς περνᾷ. Μαίνεται ὁ Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος.

Ἡ Τουρκία, στὸ πλευρὸ τῆς Γερμανίας, πολεμᾷ κατὰ τῶν Συμμάχων. Νέα περίοδος διωγμῶν, σφαγῶν καὶ ἐκτοπίσεων, πὺν διαρκεῖ ὀλόκληρη τετραετία, χαρακτηρίζει τὰ χρόνια τοῦ πολέμου. Τὸ σχέδιο ἐξαφανισμοῦ τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τοῦ Φὸν Σάντερς τίθεται καὶ πάλιν εἰς ἐφαρμογὴν. Μετατοπίσεις τῶν Χριστιανῶν τοῦ Πόντου ἀρχίζουν καὶ πάλιν τὴν ἀνοιξὶ τοῦ 1916. Τὴν ἐβδομάδα τῶν Βαίων τοῦ 1917, τριάντα χιλιάδες Χριστιανοὶ Ἕλληνες, κάτοικοι τῶν Κυδωνιῶν (τοῦ Ἀϊβαλί), ἀποστέλλονται στὰ κατάβαθα τῆς Ἀσίας. Γιὰ 45 ἡμέρες οἱ ἐκτοπιζόμενοι, χωρὶς ἐφόδια, χωρὶς τροφίμα καὶ ρουχισμό, ὁδοιποροῦν πρὸς τὸ Ἑσκι Σεχίρ ὅπου θὰ ἐγκαθίσταντο. Παράλληλα ἀρχίζει ἡ λεγόμενη στρατολογία τοῦ ἄρρενος Χριστιανικοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ κατάταξι του σὲ (Τάγματα ἐργασίας), στὰ μιὰ «ἀμελὲ ταμπουροῦ», ὅπως ἀπεκαλοῦντο, ἡ κατάταξι στὰ τάγματα (τοῦ λευκοῦ θανάτου). Κανεὶς ἀπὸ τὰ μέλη των δὲν προωρίζετο νὰ ἐπιστρέψῃ στὸ χωριὸ ἢ πόλι του. Ὁ αἰμοχαρὴς Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν Ταλαὰτ πασσᾶς, σὲ κρυπτογραφικὰ τηλεγραφήματά του πρὸς τοὺς τοπικοὺς διοικητάς του, ἀνέφερε τὰ τάγματα αὐτὰ ὡς «πολιτισμένους θανάτους». Οἱ Χριστιανοὶ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Πόντου, καὶ τῆς Θράκης πὺν κατετάχθησαν καὶ κατεγράφησαν βίαια εἰς τὰ τάγματα ἐκεῖνα ἐργασίας, ἀνέρχονται εἰς 773.859. Ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ διεσώθησαν καὶ ἐπέστρεψαν στὰ χωριὰ καὶ πόλεις τον μόνον 132.941, 640.918 ἐθανατώθησαν. «Πόσο χριστιανικὸ αἷμα», ἀναφωνεῖ ὁ Σολομωνίδης, «πόση θυσία, πόσες ψυχὲς στὸ βωμὸ τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδας!».

Στὰ μέτωπα συνεχίζεται ὁ Πόλεμος. Στὴ Μητέρα Ἑλλάδα ὁ ψυχοφθόρος διχασμὸς κορυφῶται. Τέλος ὁ Βενιζέλος ἀγωνίζεται νὰ πείσῃ τοὺς Συμμάχους νὰ ἀποδώσουν τὸ δίκαιον στὴν θυσιασθεῖσαν Ἑλλάδα. Νικημένη ἡ Τουρκία συνάπτει ἀνακωχὴ στὶς 31 Ὀκτωβρίου 1918 καὶ ἡ ἀναγγελία της ἀπὸ τὴ Νομαρχία Σμύρνης προκαλεῖ ἐνθουσιασμοὺς καὶ πανηγύρεις. Τὸ προᾶγγελμα τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὴν τυραννία φτάνει στὴ Σμύρνη ὑπὸ μορφὴν τοῦ Ἀγγλικοῦ (Μηνύτορος 29) μὲ πλοίαρχο τὸν Ντίξον. Καὶ γράφει ὁ φλεγματικὸς Ἀγγλος γιὰ τὸν ἐνθουσιασμὸ τοῦ κόσμου πὺν τὸν ὑπεδέχθη. «Σκέφτηκα», γράφει, «μήπως ἔγινε λάθος στὴν πτυχίδα τοῦ πλοίου μου καὶ ἀντὶ νὰ κατευθυνθῶ σὲ λιμένα τῆς Τουρκίας ἔπλευσα σὲ Ἑλληνικὰ». Τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνον εἶχε φθάσει, ὅταν τὴν 11ην Δεκεμβρίου 1918, παραμονὴν τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, κατέπλευσε

στη Σύμωρη τὸ ἀντιτορπιλικὸ Λέων μὲ Κυβερνήτη τὸν Ἡλία Μανρουοῦ. Σχετικὰ ἔγραψεν ὁ Ροδᾶς : «Ἡ γῆ τῆς Ἰωνίας δὲν συνεκλονίσθη ποτὲ τόσον ὅσον τὴν ἡμέραν ἐκείνην». Τὸ παραλήρημα φθάνει εἰς τὸ ἔπακρον τὴν 18ην Δεκεμβρίου, τὴν ἡμέρα τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὴν ἔδρα του. Ἀπὸ τὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τοῦ Μπασμᾶ Χανὲ ὡς τὸν Μητροπολιτικὸ Ναὸ τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς οἱ δρόμοι πλημμυρίζουν ἀπὸ ἐορταστικὰ πλήθη. Εὐθιυτενῆς εἰς τὴν ἄμαξά του, μὲ ἀνέκφραστη χαρὰ νὰ φωτίζῃ τὸ πρόσωπό του, μὲ ὑψωμένον τὸ σταυρὸ εὐλογεῖ τὰ πλήθη ὁ Δεσπότης, χαιρετᾷ τοὺς πιστοὺς του πού τὸν ἀποθεύουν. Τὴν παρηγορικὴ Δοξολογία γιὰ τὴν ἐπιστροφή Του ἐπιφραγίζει πατριωτικὸς λόγος, ὁ πρῶτος μακροῦς σειρᾶς λόγων : «Τὰ πρὸ τόσον γενεῶν ἀδικήματα κατὰ τῆς ἱστορίας θὰ ἐπανορθωθῶσι», προφητεύει ὁ Δεσπότης. «Ἐσπεύραμεν ἐν δάκρυσιν, ἐκλαύσαμεν καὶ ἐστενάξαμεν, ἀλλὰ θὰ θερίσωμεν ὄχι δράγματα, ὄχι ἀγκάλας, ἀλλὰ θημωνιάς ὅλας εὐδαιμονίας καὶ ἐλευθερίας».

Καὶ ἀρχίζει τὴν διακοπεῖσαν ἀπὸ τὴν ἐξορία του θρησκευτικῆ, κοινωνικῆ καὶ πατριωτικῆ δρᾶσι. Τὸ τρίτο καὶ τελευταῖο τμῆμα τῆς τριλογίας του ἀρχίζει. Ἴσως τὸ τρίτο αὐτὸ μέρος εἶναι τὸ περισσότερον εἰς τοὺς πολλοὺς γνωστό, τὸ μέρος ὅμως τοῦτο τῆς ζωῆς Του ἤνοιξεν στὸν Χρυσόστομο τὴν αἰωνιότητα. Ποῦ θὰ σταθῇ ὁ ἱστορικὸς γιὰ νὰ ζυγίσῃ τὴ δρᾶσι τοῦ Ἱεράρχου εἰς λίγα χρόνια τῆς Λεύτερης Ζωῆς τῆς Μικροῦς Ἀσίας; Τί νὰ σταχυολογήσῃ καὶ νὰ ἀναφέρῃ ἀπὸ τὰ κηρύγματά του, ὁ ὁμιλητής; κηρύγματα μεστὰ ἀπὸ θρησκευτικῆ καὶ πατριωτικῆ ἔξαρσι καὶ νοθεσία; Πῶς νὰ σκιαγραφῆσῃ τὸ μαρτύριό του;

Μετὰ τὸν ἑσπερινὸ τῆς 1ης Μαΐου ὁ Δεσπότης συγκεντρώνει εἰς τὸ Συνοδικὸ τῆς Μητροπόλεως τοὺς Δημογέροντας, τὰ μέλη τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τοὺς προκρίτους τῆς Σύμωρης. Μὲ θεῖο φῶς νὰ κατακλύξῃ τὸ πρόσωπό του, μὲ δυνατὴ καὶ παλλόμενη ἀπὸ συγκίνησι φωνή, σὰν ἄγγελος αἰθεροβάμων, «Ἀδελφοί μου», λέγει, «σᾶς ἐκαλέσαμεν σήμερον εἰς μίαν ὑψηλὴν καὶ θείαν μυσταγωγίαν ἐξ ἐκείνων, πού ἅπαξ εἰς τὸ διάστημα ὀλοκλήρων αἰῶνων τελεσιουργεῖται εἰς τὰς τύχας τῶν λαῶν. Ἀποκαλυφθῆτε καὶ στήτε καλῶς· στήτε μετὰ φόβου Θεοῦ, τὰ μέτωπα ὑψηλά, κλίνοντες τὰ γόνατα τῆς ψυχῆς σας πρὸ τῶν μεγάλων καὶ ἀνεξερευνητῶν βουλῶν τοῦ Θεοῦ. Ἀδελφοί, τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου ἐπέστη. Οἱ πόθοι τῶν αἰῶνων ἐκπληροῦνται. Οἱ ἕκτακτοι χρόνοι ἤγγισαν. Αἱ μεγάλαι ἐλπίδες τοῦ Γένους μας, ὁ ἀνύστακτος, ὁ σφοδρὸς, ὁ μύχιος, ὁ θερμὸς, ὁ καίων καὶ φλογίζων ὡς πυρακτωμένος σίδηρος τὰ σπλάγχνα μας πόθος πρὸς ἔνωσιν μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, ἰδὸν κατὰ τὴν σημερινὴν ἱστορικὴν καὶ ἀξιωμανημόνευτον ἡμέραν τῆς 1ης Μαΐου γίνεται πρᾶγμα καὶ γεγονός τετελεσμένον... Ἡ ἀποβίβασις τῶν Ἑλληνικῶν μεροαχιῶν εἰς τὰ μικρασιατικὰ παρᾶλια ἤρξατο. Τὸ ἐξω-

τερικὸν φρούριον τῆς Σμύρνης κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων. Ἀῦριον οἱ ἐλευθερωταὶ μας εἰσέρχονται εἰς τὴν πόλιν μας... Ἐδλογήσωμεν τὸ ὄνομα τοῦ Ὑψίστου διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὐνοϊάν Του».

Τὴν ἐπομένην, τὴν 2αν Μαΐου 1919, ὁ κόλπος τῆς Σμύρνης δέχεται τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα. Ἡ ὥρα τοῦ λυτρωμοῦ ἔφθασε. Χτυποῦν ἐορταστικὰ οἱ καμπάνες τῆς Ἀγίας Φωτεινῆς, τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, οἱ καμπάνες ὅλων τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Σμύρνης καὶ τῶν προαστίων της. Καὶ φθάνει ἡ μεγάλη στιγμή. Ἀπὸ τὸ ὀπλιταγωγὸ («Πατρίς») κατεβαίνει ἠλιοκαμένος ὀπλίτης κρατῶντας τὴν Σημαία τοῦ Συντάγματος. Ὁ Χρυσόστομος, ἐξαῦλωμένος, ψάλλει ἀναστάσιμα τροπάρια, γονατίζει καὶ φιλεῖ τὸ τιμημένον Ἐθνικὸν Σύμβολο. Οἱ μυριάδες τοῦ κόσμου ψάλλουν «τῆ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῶ τὰ Νικητήρια». Ὅλοι διερωτῶνται, εἶναι ὄνειρο, εἶναι ἀλήθεια; Ἡ παρέλασι τῶν τσολιάδων πὸν ἀρχίζει ἀποδεικνύει πὸς τὸ ὄνειρο εἶχε γίνει πραγματικότης. Δὲν ἤμποροῦσε ὅμως ἡ γιορτὴ ἐκείνη τῆς Λευτεριᾶς νὰ μείνῃ ἀναίμακτη. Οἱ Τούρκοι ἔχουν στήσει παγίδα, ἐνοπλῆ ἐνέδρα, καὶ πυροβολοῦν. Γρήγορα ἐξουδετερώνονται. Ποτίζει ὅμως τὸ χῶμα τῆς Σμύρνης τὸ αἷμα 6 νεκρῶν ἐδζώνων καὶ 55 τραυματιῶν ἀκόμη καὶ Ἕλληνες πολῖται πεθαίνουν μὲ τὸ χαμόγελο στὰ χεῖλη, γιατί πεθαίνουν ἐλεύθεροι. «Τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ Θεὸς καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται κατὰ τὸν νόμον, καὶ χωρὶς αἱματοχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις». Τοῦτο τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ Παύλου εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολήν Του, χρησιμοποιοεῖ ὁ Χρυσόστομος στὴν κηδεῖα τῶν ἡρώων καὶ στηλιτεύων τὴν δολιότητα τῶν ἐχθρῶν τοῦ γένους μακαρίζει τοὺς θανάτους ἀπελευθερωτῶν, «ποῦ πικραίνον βλαβερῶς τὴν πάγκοινον χαρὰν, θανάτους διὰ τοὺς ὁποίους κανεὶς ὀφθαλμὸς δὲν μένει ἀδάκρυτος». Καὶ ὅμως τὴν ἐπομένην ὁ Δεσπότης, πραγματικὸς ἱεροφάντης τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἑλέους, ἐπισκέπτεται τοὺς Τούρκους αἰχμαλώτους πὸν εἶχαν στήσει τὴν ἐνέδρα, πὸν ἐκρατοῦντο τώρα εἰς τὰς φυλακὰς τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων καὶ τοὺς παρηγορεῖ, καὶ τοὺς ρουθετεῖ καὶ τοὺς ἐνθαρρύνει, τοὺς συνιστᾷ δὲ νὰ μὴ φοβοῦνται, γιατί «κάτω ἀπὸ τὴν Γαλανόλενκη θὰ βροῦν τὴν πραγματικὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἰσότητά». Προστατεύει ἀκόμη πολλοὺς Τούρκους πὸν εἶχαν καταφύγει στὸν αὐλόγυρο τῆς Μητροπόλεως καὶ μοιράζει φάρμακα καὶ τρόφιμα σὲ ἀπόρους Τούρκους πὸν δὲν τολμοῦσαν νὰ βροῦν ἀπὸ τὰ σπίτια των.

Ἀπὸ τῆς ἐπομένης τῆς ἡμέρας τῆς Λευτεριᾶς, ὁ Δεσπότης συνεχίζει τὸ μεγάλο του θερησκευτικὸ καὶ πατριωτικὸ ἔργο. Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Λεωνίδας Ἰω. Φιλιππίδης, πὸν εἶχε τὴν θεῖα τύχη νὰ ὑπηρετήσῃ τὸν Χρυσόστομο ὡς ἰδιαιτέρος γραμματεὺς του, μᾶς λέγει: Ἀπὸ τῆς 5 τοῦ πρωῦ ὁ Χρυσόστομος

ἦτο εἰς τὸ γραφεῖον του καὶ ἀπὸ τὴν ὥρα ἐκείνη μέχρι «βαθείας νυκτός») εἰργάζετο ἀκατάπανστα. «Μυριάδες κόσμον μὲ σοβαρὰς ἀνάγκας παρήλαννον πρὸ τοῦ γραφείου του ἐκείνου, ἀνέφεραν τὰ προβλήματα των καὶ ἐξελιπάρουν τὴν βοήθειαν τοῦ Δεσπότη». Ἀπὸ τοὺς ἐπισκέπτας του οἱ περισσότεροι ἦσαν πρόσφυγες, πὸν ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς Ἀσίας εἶχαν καταφύγει εἰς τὴν Σμύρνην κατὰ τὴν δευτέραν καταστροφικὴν δεκαετίαν τοῦ 1900. «Ὅλους τοὺς ἤκουε μὲ καλωσύνη, μὲ λίγα λόγια τοὺς ἐνεθάρρυνε καὶ μὲ ἀπλωσιὰ ἐμοίραζε τὴ βοήθειά του. Κανείς δὲν ἔφευγε παραπονεμένος ἀπὸ τὸ Συνοδικό του. Καὶ ὅταν τὰ οικονομικὰ μέσα, ὄχι μόνο τῆς Μητροπόλεως ἀλλὰ καὶ τὰ ἰδικὰ του ἐξηντλοῦντο, τότε ἔδιδε σ' ὅσους ὑπελείποντο τὰ περίφημα σημειώματά του, («τὰ μυλιετάκια), μὲ τὸ δικέφαλο ἀετὸ εἰς τὴν κορυφὴν καὶ τὴν ὑπογραφήν του εἰς τὸ τέλος, παρακαλῶντας πλουσίους ἐμπόρους νὰ δώσουν ὠρισμένη βοήθεια στοὺς «ἐπιφέροντας δυστυχοῦντας». «Ὅλα τὰ σημειώματα («ἐξωφλοῦντο») ἀπὸ τοὺς παραλήπτας ἐμπόρους τῆς Σμύρνης ὄχι μόνο μὲ προθυμίαν ἀλλὰ μὲ εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν Δεσπότη πὸν τοὺς ἔδιδε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μετᾶσχον εἰς τὸ ἔργον του.

Ὁ Φιλιππίδης ἀναφέρει περιστατικὸν συμπόνης, εἰς τὸ ὅποιον εἶχα τὴν τύχην νὰ παρευρεθῶ. Ἐνα πρῶτον γνωστὸς τῆς Σμύρνης μεγαλέμπορος, ὁ Γεώργιος Συμεωνίδης, παρουσιάσθη εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ Δεσπότη ἀπρόσκλητος. Καὶ ὅταν ἐκεῖνος τὸν ἐχαιρέτησε μὲ κάποια ἐκπληξι καὶ τὸν ἠρώτησε («Πῶς ἐδῶ; εὐλογημένος νὰ εἶναι ὁ ἐρχομός σου»), ὁ Σμυρναῖος ἔμπορος μὲ σεβασμὸν τοῦ λέγει : «Δεσπότη μου, τί ἔχεις ἐναντίον μου καὶ δὲν μοῦ τὸ λές;». Ἐκπληκτος ὁ Χρυσόστομος ἀπαντᾷ : «Ἀγαπητὲ φίλε, ἀδελφὲ καὶ συνεργάτα, δὲν ἔχω τίποτα ἐναντίον σου, μάλιστα καθημερινῶς εὐλογῶ τὰ αἰσθήματά σου καὶ τὴν καλωσύνην σου. Πῶς σκέφθηκες ἕνα τέτοιον πρᾶγμα;». «Τότε λοιπόν», ἀπαντᾷ ὁ ἔμπορος, «γιατὶ τόσες μέρες τώρα δὲν μοῦ ἐστείλατε κανένα σημειώματά Σας νὰ βοηθήσω καὶ ἐγὼ τοὺς Χριστιανούς πὸν ὑποφέρουν, ὅπως ἐκάματε ἄλλοτε;». Μὲ δάκρυα εἰς τὰ μάτια ὁ Δεσπότης ἐσηκώθη ἀπὸ τὴν ἔδραν του, ἤσπασθη καὶ ἠλόγησε τὸν ἔμπορον καὶ τοῦ ἠνέχθη ὅλα τὰ ἐξ Ὀὐρανοῦ Ἀγαθὰ.

Τέτοια ἦταν ἡ ἐπίδρασις τοῦ Χρυσόστομου εἰς τὰ μέλη τοῦ ποιμνίου του, ἐπίδρασις πὸν ὑπέβαλλε ἢ ἰδικὴν του πρόθυμην συμβολὴν εἰς ὅτιδήποτε παρεκάλει τοὺς ἄλλους νὰ κάμουν. Ἡ πρὸς ἐκεῖνον ἀγάπη τοῦ ποιμνίου του ἦτο ἀπεριόριστος ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ποίμνιόν του, πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Πατρίδα ὑψοῦτο μέχρι τοῦ βᾶθρου τῆς αὐτοθυσίας. Τί εἶναι δυνατὸν νὰ προσθέσω γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν κηρυγμάτων του εἰς τὰς ἡμέρας τῆς εὐτυχίας, ἀλλὰ περισσότερο εἰς τὰς δύσκολας μέρας πὸν πέρασε τὸ Γένος μας; Τί νὰ εἶπω διὰ τὰς ἐπισκέψεις του εἰς τὴν Νοσοκομεῖαν, εἰς τὰς εὐαγγέλιον ἰδρύματα, εἰς τὰς Σχολεῖαν μὲ τὰς παρανέσεις πρὸς

τοὺς μαθητὰς πὸν τοὺς ἀνοιγαν δρόμο ζωῆς καὶ δράσεως, ἀκόμη ἐπισκέφεις καὶ στὰ ἀθλητικὰ γήπεδα. Ἀλησμόνητο θὰ παραμείνη τὸ μνημόσυνο στὸ ὁποῖον ἐχοροστάτησε στὸ Ἀϊδίνιο, μακρὸν ἀπὸ τὸν Μητροπολιτικὸ του Ναό, γιὰ τοὺς σφαγιασθέντας προσκόπους καὶ κατοίκους τῆς Χριστιανικῆς ἐκεῖνης πόλεως ἀπὸ τοὺς τσέτες τοῦ Κεμάλ. Ἀξέχαστος μένει ὁ ἐπιμνημόσυνος λόγος του. «Εἴμεθα Ἔθνος μαρτύρων», ἀναφωνεῖ, «καὶ ἡ Ἱστορία μας ἐπαναλαμβάνεται καὶ τὸ Ἔθνος μας ἀναβαίνει συχνὰ πικρὰ καὶ σχεδὸν εἰπεῖν καθ' ἐκάστην τὸν Γολγοθᾶν του, ὅπου σταυροῦται. Ἀλλὰ σταυροῦται διὰ νὰ προσεγγίση ταχύτερον καὶ πλησιέστερον τὴν φαιδρὰν πρωΐαν τῆς Ἀναστάσεως». Πρὸς τὴν πρωΐαν αὐτὴν ἀφιέρωνε ὅλες του τὶς δυνάμεις, πνευματικὰς καὶ σωματικὰς, ὅλες τὶς ὥρες, τὶς ἡμέρες, ἀκόμη καὶ τὶς νύκτες του.

Δυστυχῶς ὁ ἄνθρωπος πὸν ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίζη τὴν ἀξία τοῦ ἔργου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ νὰ τὸ ἐνισχύη, ὁ ἄνθρωπος πὸν ἐξεπροσώπει γιὰ τὸν Δεσπότη τὴν Μητέρα Ἑλλάδα, ὁ Ἀρμοστής τῆς Πατρίδος στὴν ἐλευθερομένην Μικρὰν Ἀσίαν, ἐστράφη ἐναντίον του καὶ μὲ ἀκατανόητο μῖσος ὑπόουλως ἐτορπίλιζε τὴν προσπάθεια τοῦ Ἱεράρχου καὶ τὸν κατεδίωκε μὲ μανία. Ἐδῶ κατὰ τὴν Ἀγίαν αὐτὴν στιγμήν δὲν θὰ ὀμιλήσω γιὰ τὸν νέο ἐκεῖνο Ἡρόστρατο, τὸν καταστροφέα τῆς Ἰωνίας. Ἀλλὰ, κατὰ κακὴν μοῖραν, καὶ στὴν Μητέρα Πατρίδα ἡ ψυχοφθόρος διχόνοια ἐκορυφώθη. Ὁ Χρυσόστομος παρέμεινε πιστὸς στὴν Πατρίδα, ἂν καὶ εἶχε τὰς ἀτομικὰς του προτιμήσεις ὡς πρὸς τὰ παλαιὰ καὶ τὰ νέα πρόσωπα πὸν διηύθησαν τὰς τύχας Τῆς. Διὰ τὸν Χρυσόστομο μία καὶ ἐνιαία εἶναι ἡ Πατρίς πὸν ἀπαιτεῖ, μία καὶ ἐνιαία πίστι καὶ ἀφοσίωσι.

Μνημιώδης θὰ ἀπομείνη ἡ προσλαλιά του πρὸς τοὺς ἀπερχόμενους ἀξιωματικούς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, τοῦ Σμυρναίου Ἀρχιστρατήγου Παρασκευοπούλου καὶ πρὸς τὰ μέλη τοῦ Νέου Ἐπιτελείου τοῦ Ἀρχιστρατήγου Παπούλα, πὸν διέσωσεν ὁ Φιλιππίδης. «Σᾶς χαϊρετίζω», εἶπεν ὁ Χρυσόστομος, «ὡς ἐνιαῖον Ἐπιτελεῖον τοῦ ἐνὸς ἐνδόξου Στρατοῦ, τῆς μιᾶς ὑπερενδόξου Ἑλλάδος... Πρὸς Θεοῦ, ἀδελφοί μου. Δι' ἡμᾶς ὅσοι πιστεύομεν εἰς τὸν Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅσοι ὀλοφύχως ἀνήκομεν εἰς αὐτήν, ἐν ἔθνος ὑπάρχει, εἷς λαός, εἷς Στρατός, μία Σημαία, ἐν πλήρωμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, μία πίστις, μία οὐσία ἐλληνοχριστιανικῆς συνειδήσεως... Ἡ Ἑλληνικὴ Πατρίς εἶναι μία, μία καὶ ἀδιαίρετος, ἐν τῷ Ὀνειρον καὶ δι' αὐτὸ εἶναι ἐντροπὴ καὶ ἔθνικὴ καταστροφή ἡ διχόνοια καὶ ἡ διαίρεσις... τμημάτων τοῦ ἐνὸς καὶ περιουσίον Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοῦ μαρτυρικοῦ αὐτοῦ λαοῦ μὲ τὴν λαμπροτέρα ἐν τῷ κόσμῳ, μοναδικὴν ἱστορίαν καὶ μὲ τὸν φωτιστέφανον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ μαρτυρίου» — Χριστὸς καὶ Ἑλλὰς ἀρρήκτως ἠνωμένοι στὴν καρδιὰ τοῦ Ἱεράρχου· τὰ λόγια του

μάθημα και προτροπή που πρέπει να έχουν όπ' ὄψιν σε κάθε περίστασι τῆς ζωῆς τοῦ Ἕθνους μας ἄρχοντες και ἀρχόμενοι.

Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκείνη τὸ φωτεινὸ του προσώπου ἤρχισε νὰ ὠχραῖ και ἡ λάμψι τῶν ὀφθαλμῶν του νὰ θολώνη, γιατί ὁ Δεσπότης ἤρχιζε νὰ προβλέπη ἐπικειμένην δυστυχίαν. Ἀντελαμβάνετο τὴν δολίαν ἀντίδρασιν τῶν Συμμάχων διὰ τοὺς ὁποίους εἶχε χυθῆ τόσο Ἑλληνικὸ αἷμα. Ἐβλεπε τὴ διχόνοια νὰ ὀγκοῦται μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν παρ' ὅλας τὰς λαμπρὰς νίκας εἰς τὰ πεδία τοῦ πολέμου. Ἡ ἀνοδος, ὅπως θὰ εἶπη ἡ Ἱστορία, τῶν ἀπογόνων τῶν (μυρῶν) πρὸς τὴν Ἀγκυραν και ἡ ἐποποιία τοῦ Σαγγαρίου δὲν ἐπέφερον τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα. Ὁ Δεσπότης παραινεῖ και κηρύττει τὴν ὁμόνοια στοὺς στρατιώτας, γράφει ἀκούραστα πρὸς τοὺς ταγοὺς τέως Συμμάχους και ζητεῖ τὴν ἀπόδοσι δικαιοσύνης πρὸς τὸν περιούσιον λαόν.

Τόσα γράμματα γράφει ἰδιοχείρως κάθε μέρα, πὸν κουράζεται, σχεδὸν παραλύει τὸ δεξιὸν του χέρι. Συνέχιζε ὅμως τὴ γραφὴν μὲ τὸ ἀριστερὸν, γιατί, προβλέποντας τὴ μεγάλη ἀνάγκη, εἶχε γυμνάσει τὸ ἀριστερὸν χέρι νὰ γίνῃ ἰσάξιον τοῦ δεξιοῦ. Ἡ ἀγωνία του αὐξάνει μὲ τὰ γεγονότα τοῦ μετώπου, ἐξακολουθεῖ ὅμως νὰ κηρύττῃ και νὰ σκορπᾷ αἰσιοδοξία στὰ πλήθη. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ περιγράψω πλήρως τὰ στρατιωτικὰ αὐτὰ γεγονότα, οὐδὲ τὴν ἀγωνία τοῦ Δεσπότη, τὴν ὁποία παρηκολούθησα ἀπὸ κοντά, πὸν σὲ στιγμὰς ἀπομονώσεως μόνον, σὲ στιγμὰς περισυλλογῆς ἄφινε νὰ ξεχειλίξῃ στὸ ἀγαθὸν τοῦ προσώπου. Μέσα σ' ὅλες τὶς ἀτελείωτες φροντίδες του ὁ Δεσπότης ὠνειρεύετο και τὴν ἔνωσι ὅλων τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν. Στὴν προσπάθεια αὐτὴ θὰ ἐπεδίδετο, ἀφοῦ ἡ Ἰωνία ἐδικαιοῦτο και ἡ ἐλευθερία τῆς κατοχυροῦτο και ἀνεγνωρίζετο. Κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς προελάσεως πρὸς τὸν Σαγγάριον ἐπεσκέπτετο τὴν Σμύρνην ὁ πολὺ γνωστὸς στὸν Δυτικὸν και ἰδίᾳ τὸν Ἀμερικανικὸν Κόσμον περίφημος θεολόγος Δρ Sherwood Eddy. Ὁ Μητροπολίτης Χρυσόστομος ἦτο ὁ μόνος ἐπίσημος, τὸν ὁποῖον ἐζήτησε νὰ ἐπισκεφθῆ. Εἶχα τὴν τύχην νὰ μὲ διορίσουν διερμηνεῖα τοῦ Δρος Eddy και τὴν πιθανότητα νὰ συνδεθῶ περισσότερον μὲ τὸν θρυλικὸν Δεσπότην. Πολλὰ και σπουδαῖα ἐλέχθησαν κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν ἐκείνην περὶ τῆς ἐνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν. Πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐπισκέψεως ἤκουσα τὸν Δρα Eddy νὰ λέγῃ στὸν Χρυσόστομον ὅτι εἶχε νὰ τοῦ ζητήσῃ μίαν χάριν. Θὰ ἤθελε νὰ τοῦ ἐπιτραπῆ νὰ κηρύξῃ τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ εἰς μερικὰς ἐκκλησίας τῆς Σμύρνης ἀπὸ Καθέδρας. Μὲ δισταγμὸν μετέφρασα τὴν παράκλησιν αὐτὴν και συγχρόνως διερωτώμην πῶς θὰ ἀντέδρα ὁ Δεσπότης, τί θὰ ἐγένετο ὅταν ὁ Δεσπότης, καθὼς ἐνόμιζα, θὰ τοῦ ἤρνεϊτο τὴν χάριν αὐτήν; Ἡ ἐκπληξίς μου ἠῤῥησε, ὅταν ἤκουσα ὅτι προθύμως τοῦ παρεχωρεῖτο ἡ ἄδεια και ἐπιπροσθέτως ἐξεφράζετο ἡ εὐχὴ τὰ κηρύγματα

τοῦ Eddy νὰ εὖρον ἀνταπόκρισι στὰς καρδίας τῶν Συμωναίων. Ἀργότερα καὶ ἰδιαιτέρως μοῦ εἶπεν ὁ Δεσπότης πὸς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσι καὶ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, ὁ Δρ Eddy ἴσως, ὡς ἀντάλλαγμα, θὰ ἐφρόντιζε νὰ βοηθήσῃ τὸν Χρυσόστομο νὰ κηρύξῃ καὶ νὰ φέρῃ τὰ μηνύματα τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν, ὅταν θὰ ἐπεσκέπτετο τὴν χώρα ἐκεῖνη.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρακολοθησῶμε τὰ θλιβερὰ γεγονότα τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ 1922 στὸν ὀλίγο χρόνον ποὺ διαθέτομεν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φαντασθῶμεν τὴν μαρτυρικὴ ἀγωνία τοῦ Δεσπότη τῶν μηνῶν ἐκείνων. Μία μετὰ τὴν ἄλλη βλέπει τὰς ἐλπίδας του νὰ ματαιώνωνται. Ἀρχίζει νὰ φοβῆται τὴν ἀποχώρησι τοῦ κουρασμένου καὶ ἀποκαρδιωμένου στρατοῦ, ποὺ στὶς τάξεις του εἶχεν ἄνδρας οἱ ὁποῖοι μόνον πολέμους καὶ στρατιωτικὴν ὑπηρεσία εἶχαν γνωρίσει στὴ ζωὴ τους. Ἀποφασίζει, μὲ τὴ βοήθεια τῆς Δημογεροντίας καὶ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Σμύρνης, νὰ ὀργανώσῃ Μικρασιατικὴν Ἀμυναν, ἣ ὁποία θὰ ἀνελάμβανε τὴν προστασία τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Συμωναϊκῆς περιοχῆς εἰς περιπτώσιν ἀποχωρήσεως τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων. Ὁ Ἀρμοστής, ἀλλὰ καὶ ὑπουργοὶ καὶ ὁ τότε πρωθυπουργός, τὸν βεβαιώνουν ὅτι ὁ Στρατὸς δὲν θὰ ἐγκαταλείψῃ ποτὲ τὴ Σμύρνη. Καὶ ὅμως! Αἱ πατριωτικαὶ ἐνέργειαι τοῦ Χρυσοστόμου διὰ τὴν Μικρασιατικὴν Ἀμυναν, ποὺ θὰ ἦσαν ἐπίκουροι τοῦ Στρατοῦ, συναντοῦν τὴν συστηματικὴν ἀντίδρασι τοῦ Ἀρμοστοῦ. Ὁ Μιχαὴλ Ροδάς ἔγραψε τότε «ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἔργον τῆς “Μικρασιατικῆς Ἀμυνας” ἐπεκρέματο ἡ σπάθη τοῦ Δαμοκλέους — ὁ Ἀρμοστής. Ἦτο ἡ ἄγρια φυλλοξήρα τοῦ Μικρασιατικοῦ Δένδρου, ἣ ὁποία μετέδιδε μαρασμὸν εἰς ὅλας τὰς ρίζας». Στὶς 2 Μαΐου ὁ ἀνεκδιήγητος Ἀρμοστής ἀντιδρᾷ εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἐμποδίζει τὸν σχηματισμὸ ἐνόπλων σωμάτων ἀπὸ Μικρασιάτας πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν βωμῶν καὶ ἐστιῶν των. Στὶς 22 Αὐγούστου, 5 μόλις ἡμέρες πρὸ τῆς καταστροφικῆς εἰσόδου τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ στὴ Σμύρνη, ὁ Ἀρμοστής ἐκδίδει διαταγὰς ὅπως διαλυθῇ τὸ ἀπὸ 22.000 Συμωναίους σῶμα τῆς πολιτοφυλακῆς ποὺ εἶχεν ὀργανωθῆ ἀπὸ τὸν ἀρχιστράτηγον Παπούλα διὰ τὴν ἄμυνα τῆς Σμύρνης.

Δυστυχῶς πρέπει νὰ ἀναφέρω τὴν τρομερωτέραν δοκιμασίαν τοῦ Δεσπότη τῶν ἡμερῶν ἐκείνων. Τρία ἐπίτακτα ἀτμόπλοια μὲ τὴ μεραρχία Παιδεστοῦ καταπλέουν στὸ λιμένα τῆς Σμύρνης. Οἱ Συμωναῖοι ἐνθουσιάζονται καὶ ἐλπίζουν στὴν Θεόπεμπτον, ὅπως ἔλεγον, βοήθεια τῆς τελευταίας στιγμῆς. Οἱ στρατιῶται ὅμως ἀρνοῦνται νὰ ἀποβιβασθοῦν καὶ ἀπαιτοῦν ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικούς των νὰ τοὺς μεταφέρουν στὰ σπίτια των. Αἱ παραινέσεις τῶν ἀξιωματικῶν, ἀκόμη καὶ αἱ ἀπειλαὶ ἀπέβησαν μάταιαι. Ὁ Χρυσόστομος μὲ πρόσωπο χλωμό, μὲ τὸ ἄόρατο στεφάνι τοῦ μελλοντικοῦ του μαρτυρίου στὸ μέτωπο, ἀνέρχεται ὡς ἰκέ-

της στα πλοῖα καὶ ἐξορκίζει τοὺς στρατιώτας νὰ μὴν ἀπειθήσουν. Σιωπὴ δίδεται τοὺς λόγους του, ἀλλὰ καὶ τελικὴ ἄρνησι. Ἡ ἔκκλησί του δὲν εὐρίσκει ἀνταπόκρισι. Οἱ στρατιῶτες ἀρνοῦνται νὰ ἀποβιβασθοῦν. Μὲ τὸ θάνατο στὴν καρδιά ὁ Δεσπότης ἐπιστρέφει στὴ Μητρόπολιν του. Ὁ δημογέρον Σωκράτης Σολωμονίδης ἀκούει ἀναφυλλητὰ πὸ βγαίνουν ἀπὸ τὴν ἀνοικτὴ θύρα τοῦ Συνοδικοῦ. Εὐρίσκει τὸν Χρυσόστομο γονατιστὸ νὰ προσεύχεται μὲ τὰ μάτια ἐστραμμένα στὴν εἰκόνα τοῦ μαρτυρίου τοῦ Πολυκάρπου.

«Κλαῖτε, Δεσπότη μου, Σεῖς;», ἔκπληκτος ἐρωτᾷ.

«Κλαίω», ἀπαντᾷ ὁ Ἱεράρχης, «ὄχι γιὰ τὴν τύχη μου, πὸν ἔχω προεξοφλήσει, ἀλλὰ γιὰ τὰ σβησμένα ὄνειρα, γιὰ τὰ συντρίμια τῆς Πατρίδος. Αὐτὸ πὸν ἀντίκρισα ἐπάνω στὰ πλοῖα δὲν ἦταν ὁ αὐριανὸς χαμὸς τῆς Σμύρνης, ἀλλὰ, ἀλλοίμονο, ὁ χαμὸς κάθε ἐλπίδας γιὰ μιὰν ἀποκατάστασι τῆς Μεγάλῃς Ἑλλάδος».

Ἔστερα ἀπὸ αὐτὴ τὴν περιπέτεια, ἀφοσιώνεται ὁ Δεσπότης στὴν περιθάλψιν τῶν προσφύγων πὸν γέμισαν ὄχι μόνον τὸν ἀυλόγυρο τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς ἀλλὰ καὶ ὅλη τὴ Σμύρνη. Μὲ συνοδεία πάντοτε τοῦ ἀφοσιωμένου κλητῆρος τοῦ Θεομᾶ Βούλτσου, πὸν ἐπὶ 20 χρόνια ἦτο ἡ σκιά τοῦ Δεσπότη, πὸν τὸν παρεστέκετο μέρα καὶ νύχτα, κυκλοφορεῖ σκορπίζοντας τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν πίστι. Διατάζει νὰ καοῦν τὰ ἀρχεῖα καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς Μικρασιατικῆς Ἀμύνης καὶ μὲ γαλήνη δέχεται τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ἀμερικανοῦ Προξένου George Horton. Καὶ ὁ Horton γράφει: «Ἡ σκιά τοῦ ἐγγίζοντος θανάτου ἀπλωνόταν στὸ πρόσωπό του· καὶ ὁμως ἀγωνιζόταν ἀκόμη γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ποιμνίου του. Πρέπει νὰ φύγετε», συμβουλεύει τὸν Ἱεράρχην. «Κινδυνεύει ἡ ζωὴ σας. Εἰς τὴν προκυμαία εἶναι πλευρισμένο ἓνα Ἀμερικανικὸ ἀντιτορπιλικό. Θὰ σᾶς συνοδεύσω ἕως ἐκεῖ γιὰ νὰ ἐπιβιβασθῆτε ἀσφαλῶς». Ὁ Δεσπότης εὐχαριστεῖ τὸν Horton, ἀλλὰ ἀρνεῖται. «Παράδοσις τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας μας δὲν εἶναι ἡ φυγὴ ἐν ὄψει κινδύνου, ἀλλ' ὁ ἀγὼν μέχρι ἐσχάτων καὶ ἡ θυσία. Ἐὰν μὲν ὁ ἐχθρὸς φεισθῆ τοῦ ποιμνίου μου, ποῖος θὰ τὸ περιθάλλῃ; Ἐὰν δὲ τοῦτο σφαγῆ, πῶς ἠμπορῶ νὰ ἐπιζήσω; Εἴτε τὸ ἐν συμβῆ, εἴτε τὸ ἄλλο, ἡ θέσις μου εἶναι ἐδῶ, μαζὶ μὲ τὸ ποιμνίον μου». Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τῶν Καθολικῶν τῆς Σμύρνης τὸν ἐξορκίζει νὰ ἀναχωρήσῃ μαζὶ του. Ὁ Γάλλος Πρόξενος τοῦ προσφέρει ἄσυλο στὸ Προξενεῖο του. Σμυρναῖοι προύχοντες προσπαθοῦν νὰ τὸν πείσουν νὰ φύγῃ. Ὁ Δεσπότης δείχνει τὰ τρομοκρατημένα πλήθη πὸν συνωθοῦνται στὴν ἀγλή τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς καὶ μὲ δάκρυα στὰ μάτια ἀναγοῖζει: «Νὰ φύγω; Καὶ τὸ ποιμνίον μου αὐτὸ πῶς θὰ τὸ ἀφήσω;». Συνέρεχεται καὶ μὲ ἡρεμία συνεχίζει τὴ διακονία του.

Τὸ πρωὶ τῆς 27 Αὐγούστου (π.ῆ.) ἐφιππο ἀπόσπασμα ἀπὸ 125 τσέτες μὲ ἀρχηγὸ τὸν Κιὸρ Μπεχλιβάν εἰσελεύει στὴν προκυμαία τῆς Σμύρνης καὶ

κατευθύνεται πρὸς τὸ Διοικητήριον. Οἱ Τοῦρκοι ξεχύνονται στοὺς δρόμους μαινόμενοι καὶ ἀρχίζει ἡ μεγάλη σφαγὴ καὶ ἀτίμωσι ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν Χριστιανικῶν στρατιῶν πὺν ἀπὸ τὰ σιδηρόφρακτα πλοῖα των παρακολουθοῦν τὸ «θανατικό». Ἀρχίζει νὰ καίεται ἡ («γκιοῦρ Ἰζμίρ»). Εἶδα τοὺς στρατιῶτες τοῦ Κεμάλ νὰ πυρπολοῦν τὶς γειτονίες, τὰ ἀρχοντικά νὰ λαφυραγωγῶν πρώτα καὶ ὕστερα νὰ τὰ παραδίδουν στὶς φλόγες. Καπνὸς καὶ φλόγες καλύπτουν τὸν ὀρίζοντα. Νύχτα τρόμου ἀκολουθεῖ. Τὴν 28ῃ τὸ ἀπόγευμα, ὁ Δεσπότης κατάκοπος προσεύχεται. Ἡ πόρτα τοῦ Συνοδικοῦ ἀνοίγει ἀπότομα καὶ ἐμφανίζεται στὸ ἀνοιγμὰ της Τοῦρκος ἀστυνόμος συνοδευόμενος ἀπὸ ἔνοπλο στρατιώτη. Ὁ Δεσπότης πρέπει νὰ παρουσιασθῆ στὸν Φρουράρχο τῆς Σμύρνης Σαλῆ Ζεκῆ, πὺν τὸν περιμένει στὸ Διοικητήριον. Γαλήνιος ὁ Δεσπότης φεύγει μόνος του γιὰ τὸ Διοικητήριον. Ὁ κόσμος ἀγωνιᾷ, περιμένει καὶ προσεύχεται. Περνοῦν τρία τέταρτα τῆς ὥρας, τρόμου καὶ ἀγωνίας. Ὁ Δεσπότης ἐπιστρέφει γεμᾶτος αἰσιοδοξία, «ἔσωσα τὸν κόσμον μου» ἀναγγέλλει. Κατὰ διαταγὴ τοῦ Φρουράρχου συντάσσει προκήρυξι πρὸς τὸ Χριστιανικὸ πλῆθος τῆς Σμύρνης νὰ παραδώσουν εἰς τὰς Τουρκικὰς ἀρχὰς τὰ ὄπλα πὺν τυχὸν εἶχαν ἀκόμη. Ἡ προκήρυξι ἦτο εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ὑποσχέσεως τοῦ Φρουράρχου ὅτι θὰ παύσῃ τὸ θανατικό. Στὴ Μητρόπολι, λίγο ἀργότερα, φθάνει δευτέρη διαταγὴ. Αὐτὴ τὴ φορὰ ἦταν ἀπὸ τὸν στρατιωτικὸ διοικητὴ Νουρεντὶν πασσᾶ : Ὁ Δεσπότης καὶ οἱ δημογέροντές του νὰ παρουσιασθοῦν στὸ Διοικητήριον.

Εὐρέθησαν δύο μόνον δημογέροντες, ὁ Γεώργιος Κλημάνογλου καὶ ὁ Νικόλαος Τσουρονκτσόγλου. Ἡρεμοὶ καὶ ὑπερήφανοι, διότι θὰ συνώδευαν τὸ Δεσπότη, οἱ δημογέροντες προχώρησαν στὸ ἀτοκίνητο μὲ τοὺς φρουρούς. Στὴν ἐξοδὸ του ὁ Δεσπότης εὐλογεῖ τὰ πλῆθη καὶ παραγγέλλει νὰ ἔχουν θάρρος καὶ νὰ ἐλπίζουν. Ὁ πιστὸς Βοῦλτσος ἀναγκάζεται νὰ παραμείνῃ στὸ Συνοδικὸ καὶ ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ περισώσει τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Δεσπότη. Τὸ εὐρῆκε ἀνοικτὸ εἰς τὸ Κεφάλαιον τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, πὺν περιγράφεται ἡ προσαγωγή τοῦ Ἰησοῦ στὸν Πιλάτο. Στὴν ἐπομένῃ σελίδα τοῦ Εὐαγγελίου ὁ Βοῦλτσος εὐρῆκε τὶς τελευταῖες λέξεις πὺν ἔγραψε ὁ Δεσπότης πρὶν φύγη: «Συγχωρῶ ὅλους καὶ ζητῶ συγχώρησιν ὅλων».

Παρουσιάζουν τὸν Ἱεράρχην στὸν Νουρεντὶν. Αὐτός, ἀφ' οὗ τὸν ἔβρισε χυδαῖα, ἀφαιρεῖ τὸ καλιμαῦκι ἀπὸ τὴν σεπτὴ κεφαλὴ τοῦ Δεσπότη καὶ τὸν ὀδηγεῖ στὴν πλατεῖαν τοῦ Διοικητηρίου, ὅπου, κατὰ παραγγελίαν, εἶχε συγκεντρωθῆ πλῆθος μαινόμενον. «Δὲν θὰ σὲ κρίνω ἐγώ, θὰ σὲ κρίνῃ ὁ λαός μου». Μὲ τὰ λόγια αὐτὰ ὁ Νουρεντὶν παραδίδει («τὸ θῆμα του πρὸς σφαγὴν») στὸ οὐρλιάζον πλῆθος.

Πληροφορίες διάφοροι αναφέρονται στο μαρτύριο του Χρυσοστόμου. "Όλοι συμπύκνουν εις τὸ ὅτι ὁ Δεσπότης ἐτυφλώθη, ἡ κόμη καὶ τὰ γένηα του ἐξεριζώθησαν, καὶ (αἰμάσσοντα καὶ παραπαίοντα τὸν διεπόμπευσαν), (τὸν ἔσυραν, ξυλοκοπούμενον καὶ κρεουρογούμενον), εις τοὺς δρόμους, εις τὰ (σοκάκια) τῶν Τουρκικῶν συνοικιῶν. Ὁ χῶρος πὸν ἐσώρευσαν τὴν θνητὴν σάρκα του παραμένει ἄγνωστος, ἢ ἀγιότης του ὅμως καὶ ὁ φωτοστέφανός του φατίζει τὸν Οὐρανὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πατρίδος. Τὸ ἴδιο ἐκεῖνο φοικαλέο βράδυ, ἐμαρτύρησαν καὶ οἱ μέχρι θανάτου πιστοὶ δημογέροντες Γεώργιος Κλημάνογλου καὶ Νικόλαος Τσουρουκτσόγλου. Τὴν αὐτὴν δὲ περίοδο ἐθανατώθησαν ὁ Μητροπολίτης Κυδωνιῶν Γρηγόριος, ὁ τοῦ Ἰκονίου Ζήλων, ὁ Μοσχονησίων Ἀμβρόσιος, ὁ ἀρχιμανδριτῆς καθηγητῆς τῆς Ἐδαγγελικῆς Σχολῆς Ὁρφανίδης, ὁ ἐφημέριος τῆς συνοικίας μου Πολύκαρπος καὶ ἄλλοι τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἀνυπολόγιστος, εἶναι ὅμως γραμμένους χρυσοῖς γράμμασιν εις τὰς δέλτους τῆς αἰωνιότητος. «Τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σμύρῃ Ἐκκλησίας γράφον· τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος. . . οἰδὰ σου τὰ ἔργα καὶ τὴν θλίψιν. . . γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς».

Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ τελειώσω μὲ προσωπικὴ μαρτυρία, πὸν γιὰ πρώτη φορὰ ἐξομολογοῦμαι.

Κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Σεπτεμβρίου 1922, μὴ ὁμὰς φοιτητῶν τοῦ *International College* τῆς Σμύρνης καὶ ἐγὼ βοεθήκαμε φυλακισμένοι σὲ ἀπαίσιον ὑπόγειο, σ' ἓνα ἀπὸ τὰ «μπουντρούμια» τοῦ Διοικητηρίου Σμύρνης. Σ' αὐτὸ ἦσαν ἀσφρικτικὰ στριμωγμένοι Ἕλληνες Χριστιανοὶ αἰχμάλωτοι, μᾶλλον ἀνθρωποῦ προωρισμένοι γιὰ θάνατο. Τίς βοαδυνὲς ὥρες φύλακες μὲ ἐπὶ κεφαλῆς Τουρκοκρητὰ παρελάμβανον θύματα πὸν ἐτυφεκίζοντο. Στίς 5 τὸ ἀπόγευμα τῆς τελευταίας ἡμέρας τοῦ θλιβεροῦ Σεπτεμβρίου, ὁ Τουρκοκρητῆς ἐκεῖνος μὲ διέταξε νὰ τὸν ἀκολουθήσω στὴν αὐλή. «Εἶσαι δάσκαλος;» μὲ ἐρωτᾷ. «Αὐτὴν τὴν τιμὴ εἶχα», τοῦ ἀπαντῶ. «Καὶ οἱ ἄλλοι πὸν ἦσαν μαζί σου εἶναι φοιτηταί;» «Ναί» τοῦ λέγω. «Γρηγόρα μάζεπέ τους καὶ φέρε τους ἐδῶ». «Ἐλᾶτε μαζί μου ἔξω», λέγω εις τοὺς συντρόφους μου. «Φαίνεται ὅτι ἦλθε ἡ ὥρα μας. Ἐμπρὸς μὲ θάρρος». Ποιὰ ἦτο ἡ ἐκπληξίς μας, ὅταν ἠκούσαμε τὸν Τουρκοκρητικὸ νὰ λέγη: «Δὲν θὰ σᾶς σκοτώσω, θὰ σᾶς σώσω. Ἀπόψε θὰ θανατωθοῦν ὅλοι ὅσοι εἶναι στὸ "μπουντροῦμι", γιὰτι ἔφεραν καὶ ἄλλους πὸν δὲν ἔχομε χῶρο νὰ τοὺς στοιβάξουμε. Θὰ σᾶς σώσω σήμερα, γιὰτι ἐλπίζω αὐτὸ νὰ μὲ βοιθήσῃ νὰ λησμονήσω μιὰ τρομερὴ σκηνὴ πὸν ἀντίκρουσαν τὰ μάτια μου, σκηνὴ στὴν ὁποία ἔλαβα μέρος». Καὶ συνέχισε: «Παρηκολούθησα τὸ χάλασμα τοῦ Δεσπότη σας. Ἦμουν μ' ἐκεῖνους πὸν τὸν ἐτύφλωσαν, πὸν τοῦ βγάξαν τὰ μάτια, καὶ αἰμόφυρτο, τὸν ἔσυραν ἀπὸ τὰ γένηα καὶ τὰ μαλλιὰ,στὰ

σοκάκια τοῦ Τουρκομαχαλαῖ, τὸν ξυλοκοποῦσαν, τὸν ἔβριζαν καὶ τὸν πετσόκοβαν. Βαθειὰ ἐντέπωσι μοῦ ἔκαμε καὶ ἀξέχαστος παραμένει ἢ στάσι του. Στὰ μαρτύρια ποῦ τὸν ὑπέβαλαν δὲν ἀπὴντα μὲ φωνές, μὲ παρακλήσεις, μὲ κατάρεις. Τὸ πρόσωπό του τὸ κατάχλωμο, τὸ σκεπασμένο μὲ τὸ αἷμα τῶν ματιῶν του, τὸ πρόσωπό του εἶχε ἐστραμμένο πρὸς τὸν οὐρανὸ καὶ διαρκῶς κάτι ψιθύριζε ποῦ δὲν ἤκούετο πέρα ἀπὸ τὴν περιοχὴ του. Ξέρεις ἐσύ, δάσκαλε, τί ἔλεγε;» «Ναί, ξέρω», τοῦ ἀπήντησα. «Ἐλεγε “Πάτερ Ἄγιε, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιῶσι”».

«Δὲν σὲ καταλαβαίνω, δάσκαλε, μὰ δὲν πειράζει. Ἐκείνος ποῦ σὲ καιροῦ σὲ καιρόν, συνέχισε, (ὅταν μποροῦσε, ὕψωνε κάπως τὸ δεξιὸν χέρι καὶ εὐλογοῦσε τοὺς διώκτες του. Κάποιοι πατριώτης μου ἀγνοοῦν τὴν χειρονομία τῆς εὐλογίας, μαριάζει, μαριάζει, καὶ μὲ τὸ τρομερὸ μαχαίρι του κόβει καὶ τὰ δύο χέρια τοῦ Δεσπότη. Ἐκεῖνος σωριάστηκε στὴ ματωμένη γῆ μὲ στεναγμὸ ποῦ φαινόταν ὅτι ἦτο μᾶλλον στεναγμὸς ἀνακουφίσεως παρὰ πόνου. Τόσο τὸν λυπήθηκα τότε ποῦ μὲ δύο σφαῖρες στὸ κεφάλι τὸν ἀποτελείωσα. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱστορία μου. Τώρα ποῦ σὰς τὴν εἶπα ἐλπίζω πὼς θὰ ἡσυχάσω. Γι' αὐτὸ σὰς χάρισα τὴν ζωὴν. «Καὶ ποῦ τὸν ἔθαψαν;» ἠρώτησα μὲ ἀγωνία. «Κανείς δὲν ξέρει ποῦ ἔθαψαν τὸ κομματιασμένο του κορμὶν».

Τοῦ φύλακα ἡ ὁμολογία ἐτελείωσε. Ἐμεῖς ποῦ τὴν ἤκούσαμε, ἐνοιώσαμε τὴ Σκιὰ τοῦ Δεσπότη νὰ μᾶς καλύπτει καὶ νὰ μᾶς προφυλάττει ἀπὸ τὸ κακό. Μᾶς συνώδευσε στὴ σατανικὴ πορεία στὰ κατάβαθα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ στὴ μαρτυρικὴ ζωὴ τῆς αἰχμαλωσίας. Εἴμεθα 1650 ὅταν ξεκινήσαμε ἀπὸ τὴ Σμύρνη πρὸς τὸν Γολγοθαῖ μας. Μόνο 320 ἐφθάσαμε στὸν προορισμό, στὰ κατάβαθα τῆς Ἀσίας. Οἱ ἄλλοι ἔθανατώθησαν στὸ δρόμο. Ὅλοι ὅμως τῆς ομάδος μας ἐγύρισαν στὴν πατρίδα μὲ τὸν καιρὸ καὶ τὶς εὐλογίες Ἐκείνου. Αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπόδειξις τῆς Σκιᾶς ποῦ μᾶς ἐκάλυψε στὲς ἡμέρες τῆς Σκλαβιάς μας; Τὸ πιστεύομε μὲ ὅλη τὴν ψυχὴ μας.

Ἡ Σκιὰ τοῦ Δεσπότη ἐσκέπασε καὶ τοὺς Ἕλληνας Χριστιανούς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ποῦ «πεινῶντες καὶ γυμνητεύοντες» βροῦσαν στοργικὸ ἄσυλο στὴν ἀγκαλιὰ τῆς Μάνας Πατρίδας. Αἱ εὐχαὶ Ἐκείνου εὐλόγησαν τὰς προσπαθείας των, τοὺς ἐχάρισαν ἐπιτυχία στὴν ἐργασία των καὶ ἐπολλαπλασίασαν τὴν συμβολὴ των στὴν ἄνοδο τῆς Πατρίδος. Καὶ ὅμως ὑπάρχοντι ἀνίδεοι καὶ ἀπιστόρητοι ἀλλὰ καὶ ἀχάριστοι συνάνθρωποι ποῦ ξεχνοῦν τί ὀφείλουν στοὺς μάρτυρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πατρίδος.

Ἡ μνήμη εἶναι πραγματικὰ θεῖον δῶρον. Αὐτὴ τὴ μνήμη πρέπει νὰ ἀφήσωμε στὰ παιδιὰ τῶν παιδιῶν μας, νὰ τὴν φυλάσσουν καὶ νὰ τὴν μεταδίδουν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην, ἕως ὅτου ἡ Νιόβη καὶ πάλε μαζέψῃ τὰ παιδιὰ της στοὺς κάμπους τοῦ Καῦστρου καὶ τοῦ Μαιάνδρου, στὲς ἀκτὲς τοῦ

Πόντου καὶ τῆς Ἰωνίας. Ἡ πίστι ἄς χαράξῃ στήν καρδιά μας τὴν ἀγία μορφὴ τοῦ Δεσπότη, ὅπως ἡ σμίλη τοῦ καλλιτέχνη τὴν διεφύλαξε. Ἡ Ἑλληνικὴ Μοῦσα θυμᾶται τὸν Δεσπότη καὶ μοιρολογεῖ ὁ Παλαμᾶς :

Στὸν ἥλιο τῆς Ἀνατολῆς μέσ' στ' ἄχραντά της χέρια
πῆρε, μεγάλωσεν Ἐσένα ἢ Πίστη τοῦ Κυρίου·
Δέηση καὶ μέρας καὶ νυχτός, ἀπάνου ἀπὸ τ' ἀστέρια
τὸ ἐπαγγελμένο Σου ὄραμα Στανρός τοῦ μαρτυρίου.

Ἐσὸν δὲν ἄκουσες τὴ φωνή, πὸν ἔλεγε : Πέρανα! Σώσου!
Θῶμα καὶ Σώστης, ὅλα Ἐσύ, καὶ Ἀμνὸς ὁ Ποιμενάρχης...
καὶ μὲ τὴ Σμύρνη Σου μαζὶ κι' ἀπάνω ἀπ' τὸ λαό Σου
καὶ στῆς Ἰδέας τοὺς οὐρανοὺς δὲν πέρασες! Ὑπάρχεις.

Τῆς μοναξιᾶς ἢ ὄνειρευτῆς, ὅμοια, ἢ τοῦ Ἔθνους χτίστης
θὰ προσκυνᾷ, καὶ σὲ βωμὸ γραμμένο, ἓνα Μεσσία.
Ἀνοίγονται κι' οἱ ἑπτὰ οὐρανοί, μὲ μιὰ Δόξα ἐν Ὑψί-
στοις φωνή, γυρτοὶ μπρὸς στὸ βωμὸ πὸν γράφεται ἢ θυσία.

Τέτοιος βωμός, μακαριστέ, τὸ μνῆμα πὸν Σοῦ ὑψώνει
καὶ στὸ χαμὸ καὶ πάντα ὀρθὴ καὶ ἀγάλαστη ἢ Πατρίδα.
Πίστη κι' Ἀγάπη, Ἑλλάδα, Θεός! Καὶ τρίσβαθο τὸ χιόνι
βλάστησης καρπερώτερης μᾶς φέρνει τὴν Ἑλίδα.

(Παλαμᾶ : Περάσματα καὶ χαιρετισμοί : Χρυσόστομος)